Bergensposten.

NR.4 desember 2015 18. ÅRGANG

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 44. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet:

Forsiden: Forsiden er laget av Irene Osberg. Hun har laget en rekke eventyrfotografier og har hentet en rekke gullmedaljer fra Norgesmesterskap og fra internasjonale fotokonkurranser.

Hennes fotografier kan finnes bl.a. på https://www.facebook.com/IreneOsbergFoto

ISSN 1501-4436

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren 2

Yngve Nedrebø:
Hva om det aldri hadde vært et statsarkiv i Bergen? 3

Tore Langholm: Bergensmaleren Ole Berenthardus:
Innvandrer fra Slesvig-Holstein eller norsk sjørøversønn? 7

Bjørn Davidsen: Saborg-bøkene 15

Bjørn Davidsen: Kommentarer til Saborg-bøkene 21

Trond Sætre: Banevisene 26

Kenneth Bratland:
Sjeleregister 35

Gina Dahl:
Kirkeliv fra A til Å- Sogneprest Jacob Andreas Hersleb i Selbu 41

Kenneth Bratland:
Bokomtale – En guide til Bergen anno 1765 53

Bjørn Davidsen: Nordnæskager 56

Fra redaktøren:

Det ble et nummer av Bergensposten til jul i år også!

Vi håper menyen er variert, og at den ville falle i smak.

Tradisjonen tro har Bjørn Davidsen hentet fram oppskriften til enda en bergensk julekake, denne gangen Nordnæskaker. Han har i sin elskverdighet også sendt redaksjonen en boks med kaker fra hans prøvebakst, og de ble raskt fortært. De var gode! Så vi kan trygt anbefale også andre å gi seg i kast med baking.

I høst er det kommet ut to bøker om sabotasjeorganisasjonen på Vestlandet under krigen. Det er blitt frisk diskusjon i avisene, men kronikk– og debattformatene tillater ikke at man går særlig dypt. Vi har derfor stilt plass til disposisjon for Bjørn Davidsens sammenlignende analyse av de to bøkene.

Tore Langholm har interessert seg for historien til sin tipptippoldefar, og han har skrevet en artikkel om Bergensmaleren Ole Berenthardus og hans opphav.

Trond Sætre interesserer seg for jernbanehistorie, og har skrevet en artikkel om de visene som ble til i tilknytning til jernbanebyggingen i siste del av 1800-tallet.

Kenneth Bratland har arbeidet med sjelerregistrene fra 1700-tallet, og presenterer dette materialet og gir en oversikt over det bevarte materialet. Han skriver også om Gina Dahls om Bergen anno 1765. Gina har ikke bare arbeidet med bergens-historie i år. Hun har studert kirkebøkene fra Selbu, og skriver i dette nummeret om hvordan Jacob Andreas Hersleb har dokumentert viktige deler av sitt virke gjennom 20 år som sokneprest der.

Vi ved Statsarkivet i Bergen vil huske 2015 som et «annerledes» år. Året har stått i de mange og lange møters ånd. Vi har vært gjennom en lang og utmattende om-organiseringsprosess. Meningen var at Statsarkivet i Bergen (og de andre statsar-kivene) skulle slutte å eksistere som egen enhet og at statsarkivaren skulle tas ut av aktiv tjeneste. 19. november skulle avtale inngås mellom Riksarkivaren og fire fagforeninger. Det ble brudd. Problemstillingene er reist i Stortinget, og vi har nå fått en «pustepause». Derfor er det tatt inn et lite stykke i dette nummeret om hva som (ikke) hadde skjedd om vi ikke hadde hatt et statsarkiv i Bergen.

Vi går med stor spenning inn i det nye året, men ønsker våre lesere en riktig God Jul, og et Godt Nytt År! Kanskje kommer det nye numre av Bergensposten også i 2016!

Yngve Nedrebø

Yngve Nedrebø:

Hva om det aldri hadde vært et statsarkiv i Bergen?

I de siste ukene av november 2015 ble det i ulike aviser trykt mange innlegg om Arkivverkets framtid. En radikal omorganisering av etaten er på trappene. Men hva kan vi spare skattebetalerne for på en slik omorganisering, og hva risikerer vi å miste? Det er blitt flere spørsmål enn svar.

Statsarkivet i Bergen ble under navnet Stiftsarkivet opprettet i 1885, slik at vi nå har 130 års drift bak oss.

Det var biskop Birkeland som var «stiftsarkivets far». Årsaken til at han ivret så sterkt for å få et eget arkiv var at viktige arkivsaker lå usikret. De lå i kjellere, på loft og i uthus uten tilsyn, og utsatt for uforstand, et variert dyreliv, store klimatiske variasjoner, og ikke minst fare for brann eller fukt. Informasjon av stor verdi hadde gått tapt, og mye mer kunne gå tapt.

Man hadde lenge hatt et Riksarkiv i Kristiania, men de hadde nok med sitt. Stiftsarkivet i Trondheim var opprettet i 1850, og hadde ansvar for alle amtene fra Romsdal til Finnmark. Ikke noe av dette hjalp Vestlandet, og biskop Birkeland mente det måtte komme et arkiv for Bergens stift: Han var så standhaftig og argumenterte så overbevisende at Stortinget til sist valgte å gi grønt lys for anskaffelse av en arkivbygning og en stiftsarkivar.

Det var et ganske lite arkiv som ble opprettet i Klosteret 17 i Bergen, med plass til knappe 1000 hyllemeter, og ble raskt fylt opp.

Bergen har stadig vært utsatt for brannkatastrofer. I 1702 gikk storparten av bebyggelsen og nesten alt av arkiver tapt. Bergen hadde Stadsporten, bygd av stein, men likevel ikke godt egnet som arkivlokale. Bygget hadde imidlertid overlevd det som hadde vært av branner, der den lå helt i utkanten av det gamle sentrum.

I januar 1916 brant sentrum av Bergen nok en gang. Det arkivmaterialet som var kommet til Stiftsarkivet overlevde. Det som lå igjen hos arkivskaperne gikk tapt. Da var det blitt arbeidet i flere år for å finne en sikrere løsning enn et arkiv plassert i sentrum av byen.

Man kunne sommeren 1921 flytte til en romslig tomt på Årstadvollen, og takket være dyktige arkitekter og planleggere, en spenstig byggekomite og en økonomisk blomstringstid, kunne man ta i bruk et av byens absolutt flotteste hus, premiert med Houens legat i 1924.

Man tenkte stort, bygde for 100 års arkivmottak, og fikk plass til nesten 7000 hyllemeter. Tomten skulle tåle utvidelser for 400 år! I 1993 kom et nytt bygg på plass. I 2012 fikk vi rehabilitere og vi utvidet magasinkapasiteten. Nå kan vi romme 32000 hyllemeter, og vi sitter i et fredet praktbygg

som tilfredsstiller alle moderne krav til sikker oppbevaring av arkivsaker. Så langt er dette en solskinnshistorie.

Statsarkivet i Bergen forvalter i dag 260 millioner sider med arkivinformasjon, og de spenner fra midten av 1100 -tallet og helt fram til i dag. Vi er Statens arkiv, med et ansvar som dekker Hordaland med Bergen og Sogn og Fjordane.

Med årene har vi hatt gleden av å se mange andre arkivinstitusjoner vokse fram og bli store og sterke: Bergen byarkiv, Hordaland fylkesarkiv, Interkommunalt Arkiv i Hordaland og Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane. Samlet representerer vi landets tetteste nett av arkiver, og til sammen forvalter vi langt over ½ milliard dokumentsider fra private og offentlige arkivskapere. Hadde vi fått de andre arkivene i denne regionen uten at man hadde hatt et aktivt statsarkiv med godt omdømme? Jeg tror ikke det!

Hvor mange hyllemeter ville da ha vært tatt vare på fra dette området? Hvor mye hadde vært tilgjengelig? Rimeligvis dramatisk mye mindre.

Noe må skrives om «damene på Statsarkivet», fra Dagny Hermansen via Sigrun Munthe til Sigrid Brekke og Målfrid Berge med flere. De nådde lokal berømmelse for sine kunnskaper og sin vilje og evne til å hjelpe alle som fant veien til Statsarkivet og lesesalen. De satte en standard som vi i ettertid har måttet anstrenge oss for å vedlikeholde.

Vi har hatt seks statsarkivarer i Bergen siden 1885. De har vært svært forskjellige, men alle har markert seg. Stiftsarkivar Hermansen var interessert i sosialøkonomi og ivret sterkt for bygging av Bergensbanen. Han var dessuten en ivrig debattant og foredragsholder. Men hans samtidige kommenterte at lyset på kontoret hans nesten aldri var slukket. Han ble 50 år gammel og døde ugift.

Just Bing tok over som stiftsarkivar i 1903. Han fikk 30 år i embetet. Han var litteraturhistoriker, men forsket i tillegg på både arkeologi og historie, og skrev lærd om runer og Årstads historie. Han var initiativtakeren til Landslaget for Bygde– og byhistorie, og en ualminnelig produktiv forfatter.

Bing ble etterfulgt av Einar Jansen. Også i hans tid stod arbeidslyset på nesten døgnet rundt. Han redigerte i en mannsalder Norsk Biografisk Leksikon, skrev utallige artikler, og satt og jobbet til langt på natt.

Etter Jansen kom Ragnvald Samdal. Han hadde mange år bak seg ved institusjonen da han ble utnevnt, men fikk raskt dårlig helse, og fikk derfor dessverre få aktive år i embetet.

Egil Øvrebø fungerte i perioder under Samdals sykdom, og ble i 1971 utnevnt til statsarkivar i Bergen. Han kom fra mange år i Riksarkivets eldre avdeling, og var den ultimate arkivmann. Han analyserte, målte opp, planla og satte på papiret sin 25-årsplan. Hvordan skulle Statsarkivet i Bergen bli satt i stand til å ta i mot og betjene arkivene effektivt? Øvrebø innledet samarbeid

med Historisk institutt alt tidlig på 1970-tallet. Det ble laget planer for kilderegistrering ved hjelp av edb-verktøy allerede i de første årene av 1970-tallet. Han fikk fatt i samarbeidspartnere og penger. Ideene ble realisert, både de som gikk på inspeksjon, arkivordning, katalogisering og de som gikk på edb-registrering. Han skrev om hvordan man kunne lage helautomatiserte arkiver. Han satte i gang eksperimenter med videoplater og skanning, og det i en tid da vi måtte ha dispensasjon fra Cocom-reglene for å få utstyret ut fra USA. Han fikk i gang samarbeid med Høyteknologisenteret og IBM. Vi hørte og så at mange flirte. Men Øvrebø og hans disipler fortsatte ufortrødent. Det ble mange lange dager. Men det var spennende og givende å få være med. Og resultatene kom. Emigrantmaterialet for Bergen 1874-1924 ble tastet inn, optisk lest og overført til digitale filer, sortert, og skrevet ut med omfattende registre til. Dette var storveis for forskningsmiljøene i inn– og utland. Øvrebø viste vei. Han fikk gleden av å se magasinkapasiteten radikalt utvidet gjennom et tilbygg i 1993, og han hadde gjennomført hele den ambisiøse 25-årsplanen sin da han pensjonerte seg i januar 1995.

Yngve Nedrebø tok over stafettpinnen i januar 1995. Han hadde gått i skole hos Egil Øvrebø og hos «damene på Statsarkivet», og hadde fått med seg respekten for arbeidsoppgavene og for arkivbrukerne. Han fikk overta et statsarkiv i full fart framover, med gode samarbeidspartnere og lojale medarbeidere.

I 1995 var Internett kommet. Jan Oldervoll og Historisk institutt var i teknologifronten. Han meldte seg på Statsarkivet og ville ha i gang et samarbeid om «Det digitale arkiv». Han var inspirert av professor Manfred Thaller i Tyskland.

Statsarkivaren hadde ikke problemer med å se at dette kunne gi store muligheter, og takket selvsagt øyeblikkelig ja til et samarbeid. Med begeistring reiste Oldervoll og Nedrebø til Riksarkivet i oktober 1997 for å fortelle om hvilke fantastiske muligheter som nå hadde åpnet seg. Mottakelsen var i beste fall lunken! Men Digitalarkiv ble det! På Egil Øvrebøs 70-årsdag i januar 1998 ble Digitalarkivet åpnet. Vi hadde drømmer og planer. Det ble etter kort tid etablert digitale fora for brukerne. Brukerne ble invitert til å bruke nettstedet til publisering av deres egne databaser. Alt dette ble sett på med skepsis fra Riksarkivet, og det ble forsøkt begrenset og delvis stanset. Men brukernes begeistringen var så stor at det heldigvis ikke var mulig å stanse det.

I 1995 begynte vi å mikrofilme for skanning. Bakgrunnen for dette var samarbeidet med IBM og Høyteknologisenteret på 1980-tallet. Vi valgte å gå inn i den digitale verden gjennom skanning av analoge mikrofilmer.

Hadde vi hatt et Digitalarkiv uten Statsarkivet og statsarkivaren i Bergen? Neppe. I 2000 tok riksarkivar Herstad med seg sine nordiske kolleger til Bergen for å vise fram suksesshistorien Digitalarkivet. Vi hadde heller ikke kommet i gang med skanning og

mikrofilming for skanning midt på 1990-tallet uten et et oppegående statsarkiv i Bergen. Vi har ikke vært teknisk innovative, men det har vært kort avstand mellom forskningsmiljøene og Statsarkivet i Bergen. Vi har vært villige til å lytte og vi har sett hva samarbeidet kan føre til.

Etter 10 års intens innsats fikk vi i 2010 gleden av å se et nytt byggeprosjekt ta av. Vi fikk utvidet magasinkapasiteten til 32 hyllekilometer, og vi fikk rehabilitert og pusset opp det gamle praktbygget, som nå er fredet. Hadde det skjedd uten en aktiv statsarkivar i Bergen? Åpenbart ikke.

Når man nå ikke lenger ser noe poeng i å opprettholde et statsarkiv i Bergen, og ikke har bruk for en statsarkivar, bør man i det minste sette opp en liten kalkyle over hva man kan spare skattebetalerne for.

Tar vi de årlige budsjettmidlene som brukes på Statsarkivet i Bergen og deler på antall innbyggere i landet blir svaret knapt 6 kroner per innbygger i året. Nesten halve beløpet går til å sikre og ta vare på en fredet bygning med ganske fulle magasiner. Det vil være vanvidd å ikke skulle sette av de nødvendige midlene til å ta vare på de bygningsmessige verdiene skattebetalerne brukte over 200 millioner kroner på i årene 2010-12.

Statsarkivet i Bergen sørger for sikker oppbevaring av et stort og unikt kildemateriale fra vår region, sikrer innbyggerne tilgang til viktig informasjon, formidler fra våre skatter, gir ut Bergensposten, deltar i en rekke bokprosjekter, og sørger for Digitalarkivet, som med sine 250 millioner nedlastede sider hvert eneste år rangeres om et av verdens beste nettsteder for slektsgranskere. Vi har ord på oss for å være serviceorienterte, kompetente og arbeidsomme.

Nå vil Riksarkivaren effektivisere oss. Vi skal ble mer «kostnadseffektive».

Jeg har regnet på det. I beste fall kan man gjennom de foreslåtte tiltakene redusere kostnaden per innbygger fra 6 kroner til kr 5,92!

Gjennom en slik innsparing vil man risikere å tape nesten alt det som er omtalt i dette stykket! Er det verdt det?

Tore Langholm:

Bergensmaleren Ole Berenthardus: Innvandrer fra Slesvig-Holstein eller norsk sjørøversønn?

Hos mine besteforeldre i Bergen hang et portrett av en ung mann med tidlige attenhundretallsklær. Det vil si, av klærne var bare kragen synlig, men den var av samme type som dem Henrik Wergeland bærer på de fleste bilder. Dette var min mormors oldefar Ole Berenthardus. Det ble sagt at han hadde vært kunstmaler, og jeg tror også det ble fortalt at han var innvandret fra Slesvig-Holstein. Det første er utvilsomt rett, det andre er en påstand som dukker opp her og der, blant annet i den versjonen av Norsk Kunstnerleksikon som er tilgjengelig på internett, hvor den serveres som et enkelt, ubestridelig faktum. Hva er så kilden? Leksikonartikkelen har to referanser, begge er gamle reportasjer i Bergens Tidende, fra henholdsvis 1925 og 1932. Den første av dem er mest relevant, i avisen 28. oktober 1925 intervjues min aldrende tippoldemor, malerens datter, som fremsetter denne påstanden om innvandring, uten ytterligere detaljer. Dette er så vidt jeg kan bedømme den eneste kilden, men når uttalelsen kommer fra en så nær slektning, så må den vel være pålitelig?

For bergensere er det ikke uvanlig med aner fra steder som Slesvig-Holstein. Om røttene bare går langt nok bakover i Bergens utadvendte historie, er man

Ole Berenthardus. Selvportrett.

nærmest sikret å få med noen skippere, handelsmenn eller andre reisende fra det nordlige Europa på stamtreet, gjerne inkludert en håndfull hanseater, og i tillegg til dette kommer jo alle danske-prestene som spredte sitt avkom over hele landet. Også min egen familie har slike innslag, men akkurat denne spesielle tilknytningen til Slesvig-Holstein har vært vanskelig å bekrefte. Tvert imot virker det som alle harde fakta sier det motsatte.

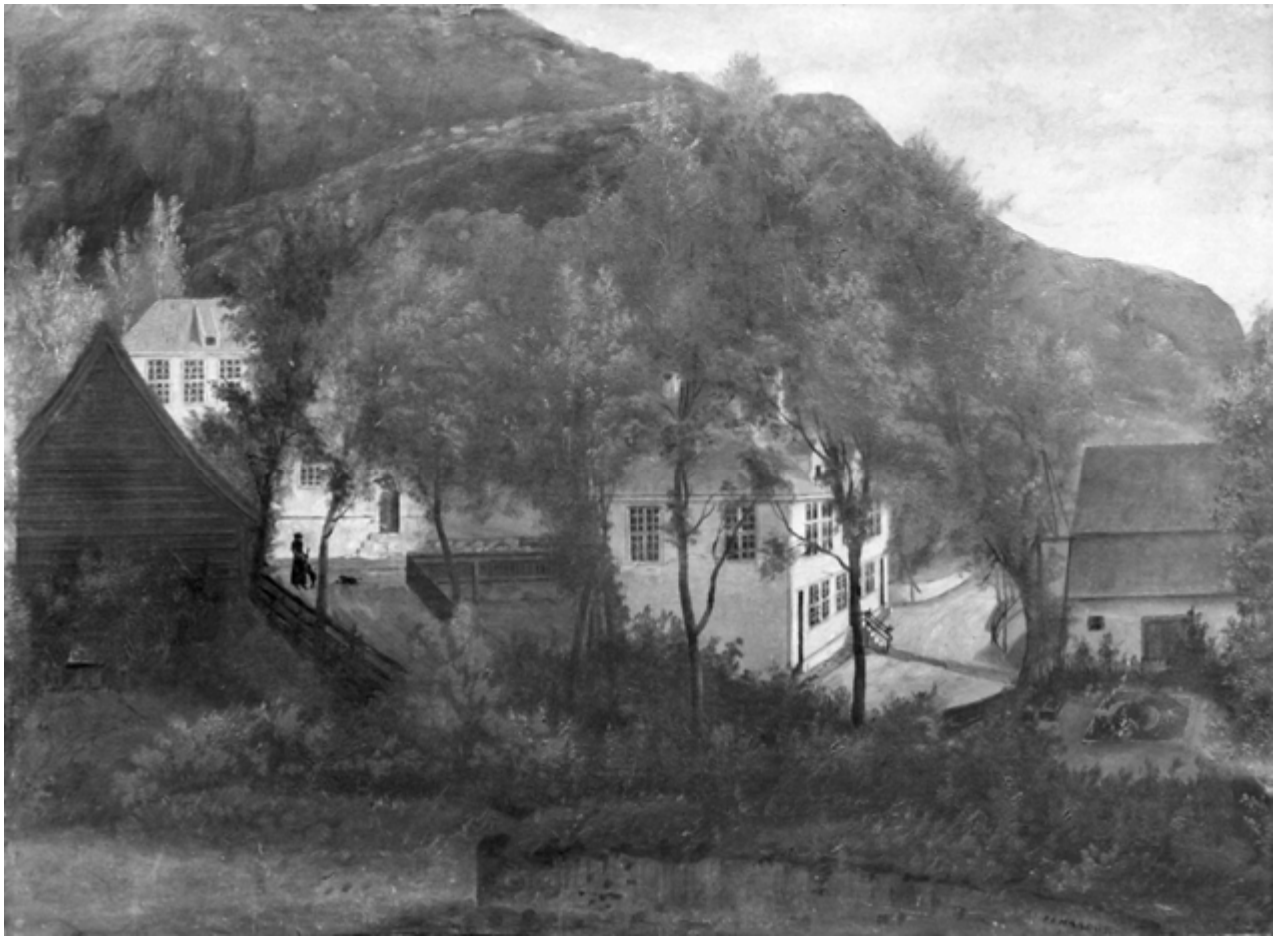

Parti fra Sandviken. Oljemaleri fra 1840-tallet signert BE HARDUS, tilhørende Universitetsmuseet i Bergen. Ved midten av bildet ser man det samme vertshuset som er omtalt i artikkelen.

Vi kommer til dette, men først noen ord om Berenthardus' faglige virke. Artikkelen i Bergens Tidende i 1925 var skrevet i anledning en aktuell sak, noen store tapetmalerier av Berenthardus var nettopp gitt til Bergens Museum. Da hadde de hengt nesten hundre år i et vertshus i Sandviken som for øvrig står der den dag i dag, i krysset hvor Sandviksveien tar av fra Sandviksboder. Bergens Tidende hadde beskrevet disse bildene i rosende vendinger i avisens hovedoppslag dagen før, og fortalt at en misforståelse til og med skulle ha det til at de var malt av selveste J. C. Dahl. Et av bildene er også politisk-historisk interessant, med et stort norsk flagg vaiende fra en høyde i terrenget, symbolsk plassert ved siden av en bauta. Altså et bilde med et klart nasjonalt feirende uttrykk, malt få år etter at det norske flagget var blitt til, og mens Karl Johan ennå prøvde å forby ulike typer nasjonal feiring. Jeg nevner dette poenget spesielt, fordi det får en egen vri på slutten av artikkelen, og kanskje kan bidra til å forklare andre momenter.

Maleriene fra vertshuset i Sandviksveien er hovedtema for Sylvi Cook

Evjenths artikkel i Fortidsminneforeningens årbok fra 1986, *En hyllest til grunnlovsdagen? Maleren Ole Berenthardus og hans romutsmykning fra Sandviken i Bergen*. Som tittelen antyder, forteller hun også om malerens karriere ellers: Fra 1821 til 1826 gikk han i lære i Bergen hos Marie Müller, enke etter Johan Müller, som hadde vært J. C. Dahls første læremester. Ole fortsatte siden som malersvenn samme sted, men tok i en periode videreutdanning i København, før han vendte tilbake og levde resten av livet i Bergen, hvor han i følge en kilde hovedsakelig fungerte som teatermaler men også utførte større veggmalerier på lyststeder i Bergen og omegn. Han fikk godkjent et mesterstykke av lauget i 1836, men tok aldri borgerskap. Evjenth spekulerer i om en mindre, usignert oljeskisse i Rasmus Meyers samling som lenge ble tatt for å være malt av J. C. Dahl, i virkeligheten kom fra Berenthardus' hånd. Av hans etterlatte arbeider er det nok nattverdsmaleriet i Fjell kirke som i dag er lettest tilgjengelig for publikum.

Evjenth forteller at han i lærekontrakten opptrer som Ole Berenthardius Simensen, men at ulike etternavn som Hardou, Hardus, Bærnhardus og Berenthardus siden dukker opp i hans profesjonelle virke. Vi skal se at tilsvarende variasjon går igjen i kirkebøker.

Han døde 15. juni 1846. Dødsannonsen omtaler ham som Ole Berenthardus, 41 år gammel, som etterlater seg fire uforsørgede barn, samt enken Maria. I kirkebøker finner man *fem* dåpsoppføringer som passer, samtlige i Korskirken. Barnene Mathias Bernhardus, Josephine Marie, Ingeborg Martine, Olufine Marie og Thomas Antonius var født og døpt i henholdsvis 1833, 1836, 1839, 1842 og 1846 med far henholdsvis Ole Bernhardus Simonsen, Ole Bernthardus, Ole Berenthardus Simonsen, Ole Berent Hardus og Ole Bernhardus, med stilling malerarbeidsmand i de tre første tilfellene, så malermester og til slutt malersvend. Malerarbejdsmand var han også ved den første sønnens begravelse i 1837. Det var for øvrig den yngste datteren, Olufine Marie, som ble intervjuet i Bergens Tidende i 1925. Morens navn er hele tiden Marie, med farsnavn Nielsdatter/Nielsen i de fire første tilfellene og i det første tilfellet også med etternavn Hauge. Ved den siste dåpen heter hun bare Marie Bernhardus. Malermester Hans Müller, sønn av ekteparet Müller som J. C. Dahl og Ole gikk i lære hos, er fadder for det første barnet.

Med disse opplysningene kan man lete etter en passende vielse, og den finner man i Korskirkens klokkerbok for 20. oktober 1833, en drøy måned før det første barnet ble født, mellom ungkar malersvend Ole Bernhardus Simonsen, 27 år, og pige Marie Nilsdtr Houge, 26 år. Som brudgommens far oppgis daglønner Simon Rasmussen, og hvis man ser i rubrikken for brudgommens fødested, finner man initialene K.K.S. Dette er en standardforkortelse for Korskirkens sogn.

Nå gir ikke dette i seg selv grunnlag

for bastante konklusjoner, mer overbevisende blir det hvis man finner igjen far og sønn i en passende dåp. Det gjør man. Et barn ved navn Ole Bernhardus var født 12. oktober 1805 og ble døpt i Korskirken 8 dager senere. Foreldrene var arbeidsmand Simon Rasmussen og Bergitte Mathisdatter. Med en slik fødsel er Ole faktisk 28 år gammel ved vielsen, dog bare 27 da paret meldte seg hos presten. Samtidig vil han ikke ha vært 41 år gammel da han døde, men snarere i sitt enogførtiende år, men alt dette er langt innenfor vanlige marginer. Konklusjonen må være at denne dåpen er akkurat det som skal til for å bekrefte fødestedet K.K.S. angitt ved vielsen: Ole var født i Korskirkens sogn. Han ble også konfirmert i sognet, 29. april 1821, et knapt halvår før han begynte i lære. I konfirmantlisten denne dagen finner man oppføringen

Ole Bernhardus Simonsen, fød i Sognet, 15 ⅔ Aar, hos Enkemoderen.

Det må nevnes at brøken etter 15 er tilnærmet uleselig, og at alderen like godt kan være 15 ½ år. Som en kuriositet kan det legges til at Ole Bernhardus ser ut til å være oppkalt etter en onkel. Siden dette er litt på siden, går jeg ikke i detaljer, men Oles mormor og morfar later til å ha vært Maria Elisabeth Wadbech og Mathias Olsen. Dette paret fikk flere barn, men blant dem er Ole Bernhardus, døpt i Korskirken i Bergen 26. desember 1779, og Bergitte Friderica Sophia, mor til maleren, døpt samme sted 30. april 1784.

Både Ole og moren var altså født i Bergen, men hva med Oles far, kanskje det var han som var innvandret, og så har slektsleddene gått i ball i den senere familietradisjonen? Det ser ikke slik ut: 1. juli 1804 står vielsen i Korskirken mellom pige Bergitta Friderica Mathisdatter og ungkar kippersvend Simon Rasmussen Strøm. En kipper var en tønnemaker, og en bødtker var det samme. Omtrent samtidig med vielsen ble det i Bergen utarbeidet en liste over høvelige mannspersoner, den såkalte *Undersøkelseskommisjonens rulle over sjømannskap i Bergen 1804-1805*, og her finner man Simon igjen som bødtkeren Simon Rasmussen Strømmen, født i «Aschew: Skib No 36", det vil si Askvoll. Leter man videre i andre kilder, finner man at Rasmus Strømmen døpte sønnen Simeon i Askvoll 19. september 1779, at både Rasmus, Simon og Simons mor Anna Simonsdotter forefinnes i bygdeboken for Askvoll, og at matchende trio bor sammen i Bergen ved folketellingen 1801.

Hvis både Ole og foreldrene var født i Norge, hvorfor denne påstanden om utenlandsk opphav? Man skal ikke utelukke rene misforståelser. Malerens datter Olufine Marie var ennå ikke fylt fire da faren døde, og hun hadde passert 83 da Bergens Tidende plutselig meldte seg på døren. På det tidspunktet hadde hun tre og et halvt år igjen å leve, og helsen kan ha skrantet på alle områder. Men så er det dette med navnet. Maleren tok etter hvert i bruk etternavnet Hardus, ikke helt ut av det blå men likevel som et tydelig brudd med sin bakgrunn, og dette etternavnet gikk i arv. Enken og alle de fire overle-

Ole Berenthardus' lærebrev på dansk og tysk fra 1831 (tilhørende manuskriptsamlingen ved Universitetet i Bergen) som bevitner at han var laugsmessig utlært. Læretiden var da for lengst avsluttet, men behovet for et slikt brev behøver ikke å ha meldt seg før en reise utenbys. I dette brevet finner man svart på hvitt at Ole var «fød hersteds/geboren hierstads.»

vende barnene er ved en eller annen anledning oppført med dette etternavnet, de to eldste døtrene ved vielse i 1861 og begravelse i 1858, og de andre ved folketellingen 1865. Et oppdiktet opphav langt utenfor Bergens grenser er en mer ekstrem versjon av den samme distanseringen fra røttene. Hvorfor en slik forstillelse? Mye tyder på at Ole vokste opp i dyp fattigdom, var dette noe familien skammet seg over? Kanskje, men på begynnelsen av attenhundretallet var det saktens skam og tabu knyttet til andre ting også.

Skilsmisse var en slik ting, kollaborasjon med fienden var en annen, og kildene forteller om begge deler. I dombok for Bergen fra 1815 fremgår det at matros Simon Rasmussen Strøm forlanger skilsmisse fra sin hustru Birgithe Frederiche Mathiasdatter, og at ekteskapet oppheves ved dom 11. juli 1815. Begrunnelsen bringer frem den historiske konteksten, vi står her ved avslutningen av Napoleonskrigene: Simon forlanger skilsmisse fordi hustruen «har ladet sig besvangre […] imedens han var fraværende i Krigsfangenskab i Engeland.» Et slikt fangenskap lar seg bekrefte, Simon var

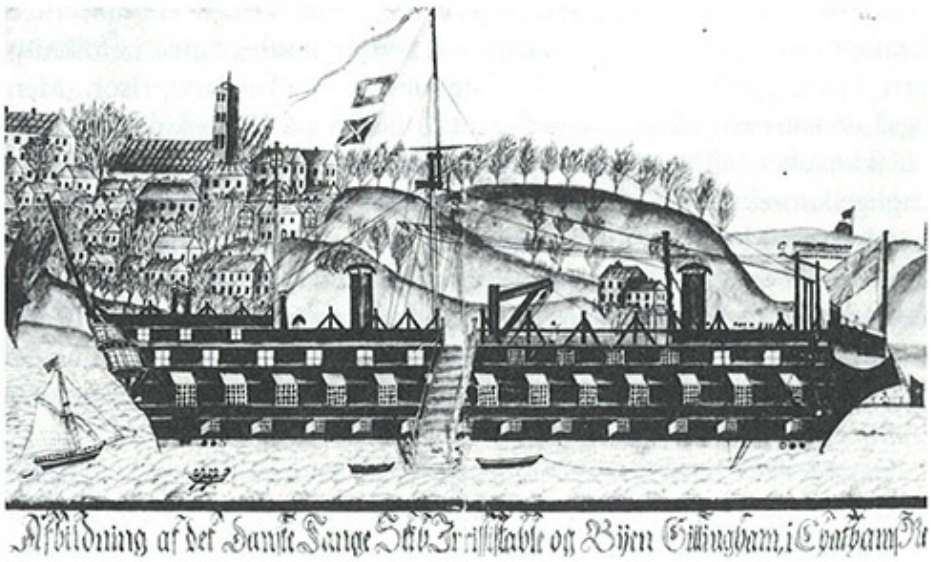

Prisonskipet Irresistible. Tegnet av drengen Knud Heidemark fra Vestfold. HMS Irresistible var i likhet med de fleste prisonskip et utrangert krigsskip. Legg merke til gitteret som er satt inn i de åpne kanonportene.

såkalt *prisonfange*, sjømann fra et erobret fiendefartøy, holdt i forvaring på utrangerte skip fortøyd langs englandskysten. I den britiske fangeprotokollen står han oppført som Simun Rassusen, 28 år, fra Bergen, oppbragt fra skipet *Den Flinke* som ble tatt utenfor Aberdeen 30. september 1808. At dette er riktig Simon Rasmussen, fremgår av sjømannsrullene. Her kan man lese at bødtker Simon Rasmussen Strømme, født i Askvoll, tok hyre på *Den Flinke* 22. juli 1808. Et slikt bytte av levevei var ikke uvanlig. Årsaken var arbeidsløshet på land kombinert med voksende matroslønninger på grunn av krigens farer og mangel på sjøfolk. Simon har tydeligvis latt seg friste, det farligste og potensielt aller mest lukrative var å mønstre på i kaperfart, det vil si å bedrive sjørøverskap mot fiendens handelsskip, og *Den Flinke* var nettopp en kaperskute. Simon kom fra det med livet i behold, men uten økonomisk gevinst. Skjebnen til *Den Flinke* er faktisk noe av det best dokumenterte i hele den norske kaperfartens historie, siden kapteinens detaljerte loggbok er bevart for ettertiden. Her fremgår det at det meste av tiden mellom 22. juli og 30. september brukes til å utstyre skipet og trene mannskapet i sjørøverskap, samt vente på vind til å ta seg over Nordsjøen, mens man de to siste ukene seiler frem og tilbake langs Shetland, Orknøyene og Skottland og faktisk kaprer en skute og er i ferd med å kapre en til idet man blir tatt av et engelsk krigsskip. Den kaprede skuten var da sendt tilbake til Norge med deler av mannskapet, men ble gjenerobret før den nådde så langt.

Historiske kilder forteller at dansknorske sjømenn i fangenskap var under konstant press for å verve seg til britiske orlogs- eller handelsfartøy. Veldig få gikk i militær tjeneste for fienden, men de fleste unngikk også i de lengste

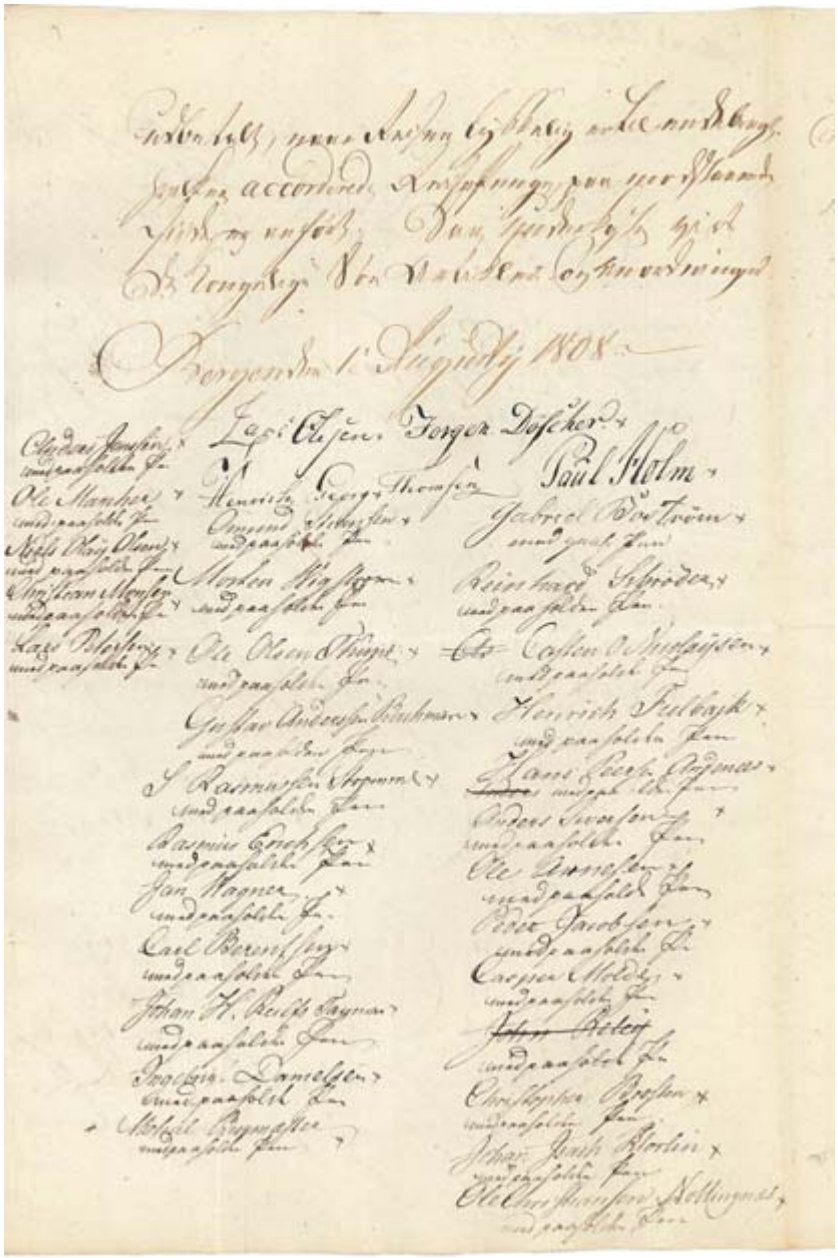

T.v. er siden med kvitteringene til mannskapet på kapersjalluppen Den Flinke 1. august 1808. S. Rasmussen Stromme står midt i andre rad.

å ta sivil tjeneste, da også dette ble sett på som stort forræderi. Fangeforholdene har nok variert, men det mangler ikke på beskrivelser av grusomme tilstander. En annen bergenser, Jacob de Lange, jevnaldrende med Simon og fange på samme skip *HMS Irresistible* til samme tid, skrev blant annet hjem til familien at «Her udholder man et dyrisk slaverie» og «man faaer formeget til at døe af og forlidet til at leve af» og «man gaaer her og tumler om og seer ud som nogle Beenradder og magter Beenene knapt at bære Kroppen.» Simon holdt stand mot et slikt regime i nesten to og et halvt år, men av fangeprotokollen fremgår det at han ble løslatt 16. februar 1811, mot å ta hyre på den engelske ostindiafareren Ceres, på reise til Kina. Hvilke andre opplevelser han fikk med seg i britisk tjeneste er det vanskelig å finne ut av, men det later ikke til at han kom seg hjem igjen til Bergen før i slutten av 1814, i hvert fall oppgir sjømannsrullene at returdatoen var 8. november dette året.

Etter skilsmissen i 1815 finner jeg ikke sikre spor av Simon i noen kilder. Det kan kanskje se ut som han giftet seg igjen i 1820 og døde i 1827, men alderen som oppgis i disse tilfellene er ti år for høy. Ved Oles konfirmasjon i 1821 kan man lese at moren er enke. Om dette er rett, er ikke godt å vite, men først i 1826 gifter hun seg med en mann hun bodde sammen med allerede ved folketellingen i 1815, og som hun fikk barn med i 1817 og 1818. Det første utenomekteskapelige barnet, grunnen til skilsmis-

sen, ble født tidlig i 1815. Ironien er altså at den tilhørende «besvangrelsen» slett ikke fant sted mens Simon var i engelsk fangenskap, slik dommen sier, men tvert imot etter at han tok hyre hos East India Company.

De engelske fangeprotokollene inneholder for øvrig også andre ting av interesse for oss. Dette materialet har siden slutten av 1970-tallet vært tilgjengelig på mikrofilm ved Aust-Agder Arkivet i Arendal og ved Statsarkivet i Kristiansand, og senere har deler av informasjonen også blitt transkribert og gjort tilgjengelig på Digitalarkivet. Noen av de mest spennende opplysningene for en slektsforsker finnes imidlertid fremdeles bare på mikrofilm, nemlig de fysiske beskrivelsene av fangene. Og kikker man i disse mikrofilmene, finner man at fangen Simun Rassusen fra *Den Flinke* var en mann på fem fot og seks tommer, med brunt, ovalt ansikt, brune øyne og svart hår, altså slett ingen usannsynlig far til den unge mannen hvis selvportrett hang på veggen hos mine besteforeldre.

Her skulle punktum vært satt, men så gjorde statsarkivaren et siste dypdykk i arkivene på jakt etter mer bildemateriale til artikkelen, og dermed kom mannskapslisten til *Den Flinke* for dagen. Dette er en liste som kapteinen måtte levere til Sjømannskontoret i Bergen før avreise. Den har et ryddig oppsett, og inneholder kun ett navn som passer med vår mann, den 29 år gamle halvbefarne matrosen Simon R Strømme. Når man kikker i rubrikken for *Statur*, kommer det for dagen at Simons hårfarge og øyenfarge kanskje ikke har vært så lett klassifiserbare som forrige rapport kunne tyde på, for i kapteinens øyne var håret brunt og øynene blå. Nå er det tvilsomt om verken fangevokter i England eller opptatt kaptein i Bergen før avreise hadde mye tid å avse til å granske mannskapets fargenyanser, men enda mer tvilsomt er det om finjusterte fargetermer som for eksempel askebrunt (hår) og satenggrå (øyne) var på plass i vokabularet.

Litteratur

B. E. Bendixen (red) 1903, «Prisonbreve av Jacob de Lange», Bergens historiske forening, Skrifter no. 9.

Sylvi Cook Evjenth 1986, «En hyllest til grunnlovsdagen? Maleren Ole Berenthardus og hans romutsmykning fra Sandviken i Bergen», Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, Årbok 1986, s. 93−112.

Svein Bertil Sæther, «Kaperfart og fangenskap. Om Paul Andreas Kaald og mannskapet hans på *Den Flinke*», artikkel tilgjengelig på www.kystmuseet.no.

Joh. N. Tønnessen (red) 1950, «På kapertokt og i prison 1808−1810. Av kaptein Paul Andreas Kaalds etterlatte papirer», Trondhjems Sjøfartsmuseum 1950.

Bjørn Davidsen:
Saborg-bøkene

Så er de endelig kommet – samtidig – de to bøkene om Saborg, som egentlig skulle vært én bok. Men «krigen» om krigen førte altså til at det ble to bøker – presentert på samme dag, 15. oktober. Den ene er utgitt av Museum Vest på Kapabel forlag, den andre av Bodoni forlag. Begge forlag viste meg den generøsitet å tilstille meg et eksemplar av bøkene 1. oktober for at jeg skulle kunne skrive en sammenliknende omtale.

Bokprosjektet om Saborg (Sabotasjeorganisasjonen; tyskerne brukte betegnelsen «Gruppe Iversen») på Vestlandet har en lang historie som egentlig begynte i 2000, men først sakte, men

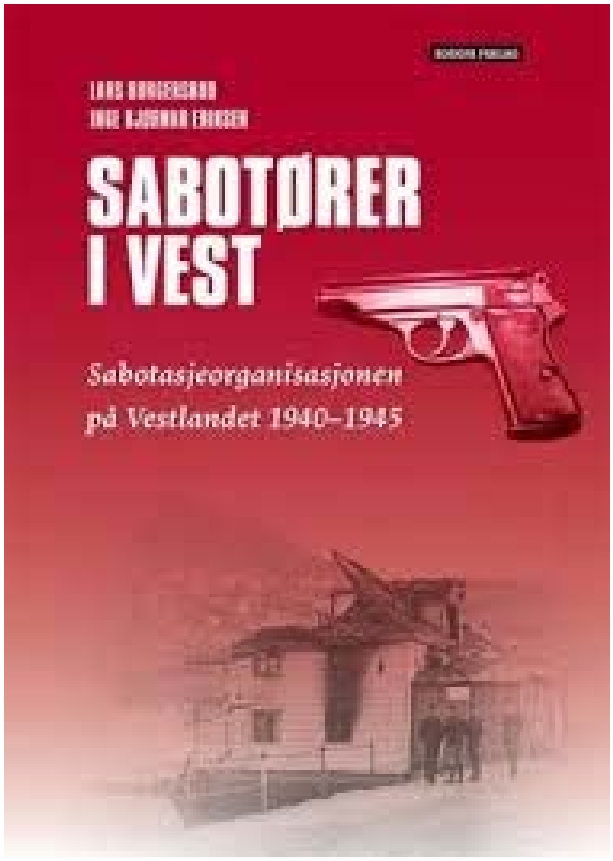

sikker skjøt fart etter en avisdisputt i 2005. I 2013 ble det brudd i prosjektgruppen, noe som førte saken inn for retten i 2014 – og endte med at de to stridende parter ble anvist en tidligst utgivelsesdag for sine produkter 15. oktober 2015. Nå foreligger det altså en bok om det tilsynelatende samme tema fra hver av de to parter.

Den ene boka, *SABORG – «også vi, når det blir krevet»,* er skrevet av Ole-Jacob Abraham og Terje Olsen og utgitt av Museum Vest på Kapabel Forlag.

Den andre boka, *Sabotører i vest*, er skrevet av Lars Borgersrud og Inge Bjørnar Eriksen og utgitt av Bodoni Forlag.

1300 sider om samme teama

Jeg har ikke finregnet på det nøyaktige samlete sidetall tekst, men slik bøkene framstår totalt, er Bodoni-boka på knappe 700 sider, mens Kapabel-boka er i underkant av 600 sider – til sammen et sted mellom 1200 og 1300 sider.

Men på grunn av forskjell i bokformatene, skiller det nok mer enn 100 sider reelt sett. For mens Abrahams bok har et satsformat på 18x11,5 cm, har Borgersruds bok satsformatet 19x13 cm.

Fra før er det publisert noen hundre sider om Saborg i diverse bøker og oppgaver/avhandlinger, men dette har stort sett bare vært kjent blant de som har interessert seg for temaet. Spørsmålet er nå om disse to bøkene er skrevet på en slik måte at de kan få nye lesere og generasjoner til å fatte interesse for Saborgs virke på Vestlandet under annen verdenskrig.

Siden hovedteksten i bøkene er skrevet av henholdsvis Ole-Jacob Abraham og Lars Borgersrud, velger jeg å bruke deres etternavn i omtalen av bøkene i stedet for bøkenes titler.

To forskjellige stilarter

Mens Abraham har valgt en klassisk kronologisk stil, starter Borgersrud et sted langt ute i historien, for så å vende tilbake til det egentlige utgangspunktet.

Abrahams valg gjør at leserne helt fra start må gjennom en rekke innledende øvelser som ofte er hendelsesløse, men like fullt viktige for forståelsen av resten av det som skjer i boka.

Borgersrud åpner på sin side med en spennende hendelse – en skikkelig krimsak, sabotasjen mot Arbeidskontoret 21.10.44. Men hans framstilling av saken, viser at han ikke bør slå inn på krimforfatteryrket. De rekonstruerte dialogene i skjønnlitterær stil, og det tenkte tankespinnet til en stapobetjent som ikke ender i noe som helst, er misbruk av papir – og leserens tid.

En annen avgjørende forskjell på bøkene er den avgrensningen som står i undertitlene:

Hos Abraham: «Likvidasjoner og sabotasje i Bergen og Stavanger 1943–1945».

Hos Borgersrud: «Sabotasjeorganisasjonen på Vestlandet 1940–1945».

For mens Abraham etter 85 sider har gjort unna sine innledende øvelser på en kjapp og informativ måte, må man gjennom 200 sider hos Borgersrud før man kommer til det samme sted i den kronologiske framstilling av aksjonene som deretter følger hos begge. På over 100 av disse sidene tar Borgersrud leserne med på en komplisert politisk reise i skjæringspunktet mellom den Moskva-styrte Wollweber/Sundegruppen og det nasjonale Norges Kom-

munistiske partis ledelse under vestlendingen Peder Furubotn. Og denne reisen har han langt fra omtalt i objektive vendinger. Det skinner tydelig gjennom at Borgersrud mener Wollweber og Sunde nærmest er ufeilbarlige og rettenkende, mens Peder Furubotn framstilles som mildt sagt en «tullebukk» som bare er ute etter makt.

Disse «analysene» til Borgersrud synes skrevet nærmest som et innlegg i en historisk-ideologisk kamp om hvilke ettermæler Wollweber/Sunde og Furubotn skal ha i norsk historie. For en utenforstående minner det meg om en julepreken jeg en gang var «pålagt» å overhøre i Valle kyrkje i Setesdal, der pastor Møll forsøkte å forklare «jomfru -fødselen». Like fullt har Borgersrud her fått utfolde seg på over 100 sider med sine overlegninger. I enkelte deler går han dessuten i direkte disputt med Furubotn-biograf Torgrim Titlestad.

Og ikke nok med det; han gjentar stort sett i hvert hovedavsnitt Bergen-Saborgs plass i ikke bare den nasjonale Sabotasjeorganisasjonens rolle, men også til tider i den internasjonales.

Spørsmålet er om dette var intensjonen med det opprinnelige bokprosjektet, som blant annet Trond Mohn gav penger til. Enn si om dette er interessant eller forståelig for den jevne leser – eller kun for spesielt interesserte, som her får muligheten til å krangle med Borgersrud nok en gang. For mange lesere blir det som et sitat fra Norman Iversen, brukt som en kapitteloverskrift i boka: «Mye prat og lite ull»!

Lesbarhet

Når to slike bøker om samme tema lanseres samtidig til «folk flest», er det viktig å stille seg spørsmålet om hvilken av dem som når hjem hos leserne. Hvilke krav stiller forfatterne til leserne? Hvor mye må de ha inne av forhåndskunnskap for å ha utbytte av bøkene?

Dette handler om pedagogikk. Og på det området er Abrahams bok så avgjort best. Han klarer på en enkel og kortfattet måte, selv om Jørstad Nilsen i sin anmeldelse i BT mente det ble vel mye, å føre leserne fra den første Saborg-gruppa relativt kjapt over til den nye.

Borgersrud på sin side forventer av leserne at de kjenner både NKP og Wollweber-organisasjonens historie rimelig godt, før de begynner lesingen – eller orker å gjøre seg kjent med den. Dette gjenspeiler seg blant annet i noen polemiske avsnitt om NKPs vestlandssekretær Peder Furubotn – og hans biograf Torgrim Titlestad. Men hvem, blant vanlige lesere, har forutsetninger for, enn si interesse av, å lese om disse inviklative intrigene – når de egentlig skal lese om Saborg på Vestlandet?

To forskjellige Saborg?

Og det er her hunden egentlig ligger begravet.

Wollweber-organisasjonens norske avlegger ble dratt i gang av havstrilen og sjømannen Martin Hjelmen fra Øygarden og fortsatt av Asbjørn Sunde

(«Osvald»). Men den hadde ytterst få lenker til det Saborg som Normann Iversen av NKP ble bedt om å etablerte i 1943 i Bergen og ellers på Vestlandet. Dette har Abraham vist tydelig. Like fullt forsøker Borgersrud, nærmest i innledningen til hvert eneste hovedavsnitt, å antyde kopling til Sunde/ Wollweber – og psykoanalysere Iversen og andre med hva de måtte ha tenkt; de hadde selvfølgelig sin oppdragsgiver NKVD og deres norske hjelpesmann Sunde i tankene ved ethvert tidsskifte, skal vi tro Borgersrud.

Men hadde f.eks. Iversen det, da han høsten 1944 sa han var Furubotns mann?

Akkurat dette skaper problemer for Borgersrud å forklare.

Dessuten legger han stor vekt på den første Wollweber-cellens betydning for det som skjedde seinere. Men allerede her er Borgersrud langt ute på «landeveien». For hva er det han egentlig gjør. Jo, han glorifiserer en gjeng med potensielle landssvikere som hadde fått dynamitt fra Kiruna i Sverige til bruk mot skip og annen transport som truet sovjetiske interesser. Hadde ikke Vinterkrigen i Finland blitt avsluttet før 9. april 1940, kunne dette blitt brukt mot et britisk/fransk ekspedisjonskorps som hadde planlagt å innta blant annet Bergen for å støtte finnene. Med andre ord en gjeng, blendet i sin tro på Stalins form for kommunisme og ledet av NKVD gjennom Wollweber, som var rede til å hindre at vestmaktene satte seg fast i Norge før den tyske hærtakelse av Norge – med Norman Iversen i spissen.

Ikke rart om denne gjengen ble overvåket. Men deres virksomhet kom i skyggen av POTs arbeid med å avsløre en tysk «fiskeoppkjøperkjede» som spioner – noe de klarte med glans.

Rathke i bøkene

Vi kommer ikke unna bøkenes behandling av August Rathke. Hans mangeårige promotering av seg selv som alt fra Saborg-leder til medlem av Lingekompaniet m.m. har gjort at han i enkelte kretser er blitt plassert på en meget høy pidestall. Etter lesing av begge bøker, er han ikke lenger der oppe. Han må pent finne seg i å bli vurdert ut fra det han gjorde – og ikke gjorde. Og det må være til dels smertelig lesing for den gamle «hedersmann», «krigsveteran», «presseveteran», ja, sågar «krigshelt» i enkeltes øyne.

Men Borgersrud prøver til slutt likevel å hipse Rathke litt opp igjen ved å gå til et politisk betont frontalangrep på den forlengst avdøde politi- og POT-mannen Dankert Thuland. Er det noe i de to bøkene som kan kalles et «karakterdrap», er det nettopp dette angrepet.

Noteapparatet

Når det gjelder noteapparat, skiller de to bøkene seg fra hverandre. Mens Abrahams har sluttnoter bak i boka, nummert på nytt i hvert kapittel, har Borgersud fotnoter nederst på hver

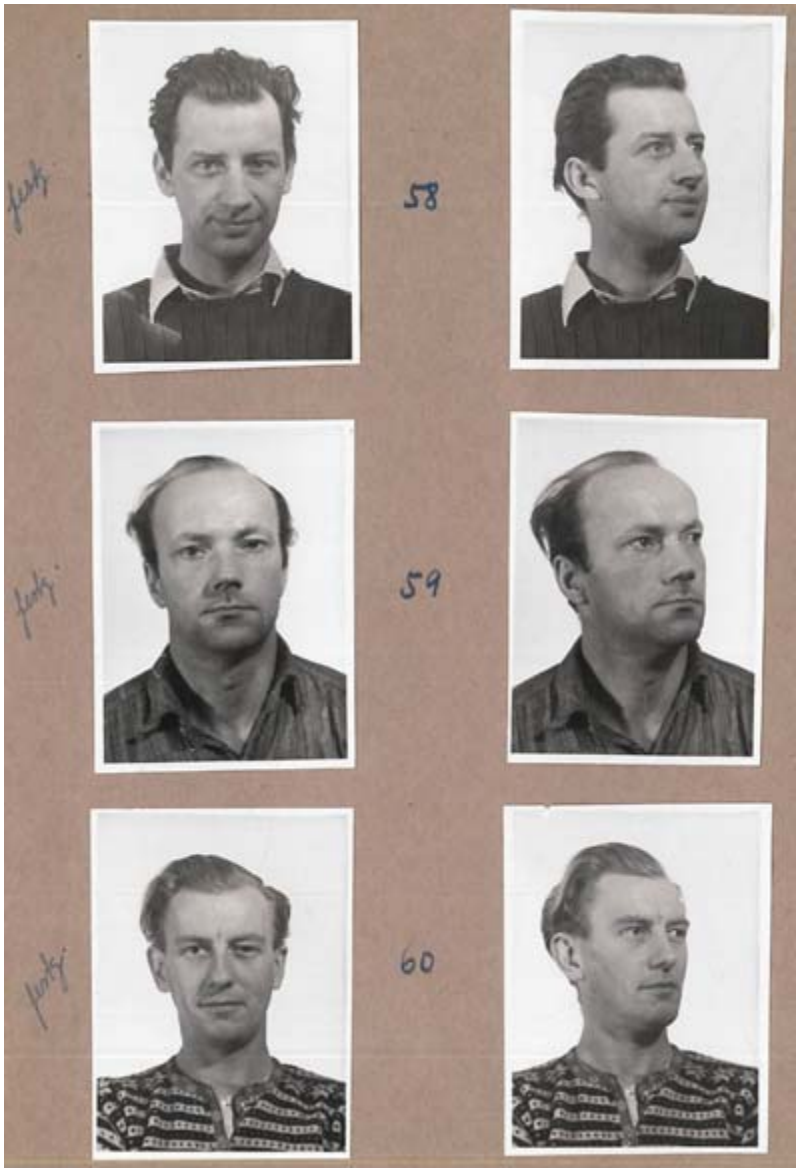

Gestapo laget et fotoalbum over personer knyttet til opprullingen av SABorg høsten 1944. På bildet t.v. er det fotografier av Trygve Havnes (58), Normann Iversen (59) og Hans Langeland (60) som er gjengitt. Alle tre er «festg»= festgenommen. Albumet har hatt med 116 personer. Av disse var 66 «festgenommen», 32 var registrert som flyktet, en var død, og tre var flyktet etter først å være blitt arrestert.
Materialet er å finne i boks 59 i materialet fra Landssvikavdelingen i Bergen. SAB.

side. Dette gjør at notene i Abrahams bok ikke forstyrrer sideombrekkingen, men krever desto større innsats for å finne et eventuelt kildesøk. Borgersruds variant gjør det lett å finne hvilke kilder det vises til. Problemet er at der han viser til rikelig med kilder, kan fotnotene utgjøre en tre- eller firedel av satsspeilet; på enkelte sider nesten en halvdel.

Men i Borgersruds bok er dette bare tidvis et problem. Han har nemlig en plagsom mangel på fotnoter i de fleste av de første 200 sidene. Selv om han forkynner i innledningen av boka at «den er rikholdig utstyrt med henvisninger til ulike typer kilder», er disse henvisningene ulikt fordelt. En rask opptelling viser at det totalt er 2,7 noter per side. Men på de første 184 sidene er det bare to noter per side, på de neste 416 sidene 3 noter per side. Verre er det at på en del av de innledende sidene både med politisk polemikk og om de første sabotører i Bergen, er noter bortimot fraværende. I en historisk dokumentar er kildehenvisninger noe av det viktigste. Mangler slike, blir den aktuelle fremstillingen de facto verdiløs som faghistorie. Dette gjør at deler av teksten framstår mer som «ukeblad-journalistikk», enn en forskningsbasert framstilling med detaljert kildetilfang. Like fullt har Borgersrud i alt om lag 300 flere noter enn Abraham.

Forlagenes innsats

Den tekniske utførelsen av bøkene bærer preg av divisjonsforskjell mellom forlagene. Mens Abrahams bok på Kapabel Forlag er godt redigert og har utmerket bildetilfang, bærer den likevel preg av en litt uprofesjonell og sparsommelig utforming. Borgersrud på sin side, er kommet i hendene på bokutformere med lang grafisk erfaring, som tydeligvis har slått på stortrommen og utformet boka i beste Bodoni-stil. Her har Sverre Mo vært hentet inn som karttegner, og medforfatter Eriksen har bidratt med nytatte bilder fra bl.a. Heldal.

Spørsmålet er om det er blitt en «kalket grav»? Det er tross alt det skrevne ord som til sjuende og sist avgjør om folk kjøper, enn si orker å lese disse bøkene.

Konklusjon

For en som i løpet av kappe to uker, innimellom alt annet, leste seg gjennom de to bøkene, er konklusjonen klar:

Abraham har på sine 506 tekstsider klart å gi et dekkende bilde av det hans prosjekt satte seg som mål: «Likvidasjoner og sabotasje i Bergen og Stavanger 1943–1945». Boka er skrevet på en forholdsvis lettlest, nøktern og objektiv måte, uten politiske undertoner. Språket er forståelig for folk flest, og fortellingen kan leses i noenlunde kronologisk orden uten for mange dikke-darrier. Det forekommer en del unøyaktigheter og småfeil i boka, dels i teksten, dels i kartanmerkningene. Blant annet burde det vært presisert at Midtun, hvor sprengstoffet ble lagret, ikke er Midtun ved Nesttun, slik mange vil tro, men Ytre Midtun ved Skeie. På kartet er dette derimot riktig angitt.

Når det gjelder Borgersruds bok, har vi allerede anmerket hans politiske både over- og undertoner i et nærmest febrilsk forsøk på å gjøre Saborg i Bergen fra 1943 til en Sunde-organisasjon, enn si Wollweber-organisasjon, selv etter at Moskva hadde bedt Sunde legge ned. Dette, kombinert med at Borgersrud skriver tungt og innfløkt, gjør boka vanskelig tilgjengelig. Selv for en som har lest mye om disse tingene og kan de fleste historiene fra før, blir det vanskelig å følge med når Borgersrud overtar Sunde og andres meninger og tanker – og fletter disse inn i større avsnitt både før og etter, ja også under beskrivelsen av hver aksjon. Borgersruds politiske agenda får til dels bisarre uttrykk når han omtaler sabotørenes bosteder som «tette arbeiderstrøk», og i den forbindelse nevner Heien; noe nærmere en borgerlig hageby var det neppe mulig å komme på 1940-tallet!

Bjørn Davidsen:
Kommentarer til Saborg-bøkene

Etter gjennomgangen av begge Saborg-bøkene, har jeg funnet en del konkrete ting som bør kommenteres – både ut fra mitt journalistiske ståsted, men også sett i lys av forkningsmetode, -teknikk og ikke minst etikk. Bakgrunnen er særlig at Borgersrud/Eriksen i et innlegg i BA 10.11.15 kritiserte Abraham/Olsen for manglende vitenskapelig metode og forskningsetikk:

«For å gardere seg mot slike feil har historikerne vitenskapelige metoder med etterprøving mot andre kilder. Det betyr at når en kilde kommer med opplysninger som ikke lar seg etterprøve og som ellers står i motstrid til etablert kunnskap, så må man være forsiktig,» skrev de to i BA.

En slik uttalelse kan få en boomerang-effekt!

Opprullingen av Saborg

Som historiegravende journalist, har jeg i lengre tid studert kildene rundt opprullingen av Saborg. Jeg, og flere, har forsøkt å finne alternative løsninger på det såkalte «angiveriet» i Repslagergaten 1 (se neste avsnitt). Og på ett tidspunkt i lesing av Borgersruds bok, mente jeg å se noe nytt. På side 496 står det nemlig at Trygve Havnes i avhør 25. november 1944 ble konfrontert av gestapisten Groth med at de visste han hadde skutt og drept en politimann i Stavanger – med henvisning til fotnote 1024 som igjen viser til avhøret av Havnes 13.09.45 i saken mot Groth.

Dette var interssant; hvordan visste de det?

Etter litt «graving» viste det seg at det i dette avhøret ikke står noe som helst om at Gestapo hadde kjennskap til det som hadde skjedd i Stavanger. Derimot fortalte Havnes selv om episoden (der en politimann ikke ble drept, men såret) i et avhør hos Gestapo tre uker etter arrestasjonen (i desember 1944) – altså etter at opprullingen i Stavanger hadde funnet sted og blitt kjent for Gestapo!

Jeg satt nå tilbake, lurt av Borgersruds beskrivelser med en tilsynelatende troverdig kilde.

Denne formen for fri dramatisering og sammenblanding av innholdet i flere kilder, er i tillegg til å være direkte misvisende, også lite tillitvekkende av en forfatter som påberoper seg tittelen dr. philos. Spørsmålet er om det er flere slike «bukk» i boka, skjult i kilder som leserne ikke har særlig lett tilgang til, fordi disse ligger godt skjult i Riksarkivet.

«Angiveriet» i Repslagergaten 1

Begge bøkene omtaler Gestapos anslag mot Repslagergaten 1 24. november 1944 som en følge av «angiveri». Til tross for at Borgersrud, som den eneste av forfatterne, har et helt underavsnitt om «Abwehr» (den tyske militære etterretningen) i sin innledning, er det ingen av forfatterne som siden antyder at «Abwehr» har noen rolle i opprullingen av Saborgs ulike ledd.

Dette er underlig, siden mange granskere av Bergens krigshistorie kjenner «Abwehr»s rolle, særlig som spanere i forkant av store opprullinger innen motstandsbevegelsen. I enkelte saker spanet «Abwehr» et helt år på motstandsfolk, før de overlot saken til Gestapo – som de hadde en sømløs forbindelse til. Det finnes en rekke avhør av Abwehr-agenter på Statsarkivet i Bergen, som knapt noen har sett i.

Det er ikke sikkert at et direkte svar ligger i dette arkivet. Men muligheten for å sette opp vel så gode konspirasjonsteorier om anslaget som de evige gjentakelsene av angiver-teoriene, er så absolutt til stede. Særlig når vi vet at Abwehr-sjef Richard Liebhart også hadde ansvar for Stavanger.

Richard Liebhart var en av de dyktigste tyske agentene som befant seg i Norge under krigen. Men i 1945 klarte han å rømme før det var for seint – og kom seg vekk, trolig via Sverige.

Da Gestapo-folkene ble avhørt etter krigen, var han fortsatt på rømmen. Derfor er det nærliggende å tro at verken Groth eller Arndt ville føre de norske etterforskerne på sporet av en av deres beste samarbeidspartnere – som hadde hjulpet dem med oppklaring av mange saker. Kanskje også jakten på den de egentlig var ute etter 24.11.44: Trygve Havnes.

Det er verd å legge til at et sentralt medlem av Saborgs likvidasjonsgruppe, Thomas Totland, 21.4. 1999 opplyste til Terje Olsen, på forespørsel, at han aldri hadde hørt om «den angiverteorien som er lansert omkring Sab.Org».

Tre næringslivsfolk

Men muligheten for at Abwehr sto bak, er fullstendig fraværende i de to bøkene. I stedet gjentar Abraham hele galleriet av «angiver»-teorier, mens Borgersrud – i beste anti-borgerlige stil, utvider med teorier om at det *kanskje* kunne være en av tre næringslivsledere som var «angiveren».

Over fire og en halv side drøfter han de tre næringslivsledernes mulige motiver, blant dem direktør Falck i BDS. Men til slutt «frikjenner» Borgersrud etter eget utsagn alle tre, seinest på boklanseringen 15.10.15. Spørsmålet er da hvorfor han i det hele tatt utleverer dem, og spekulerer om deres mulige motiver for et angiveri. Uansett «frikjennelse», sitter leserne igjen med et unødvendig negativt inntrykk av disse menneskene.

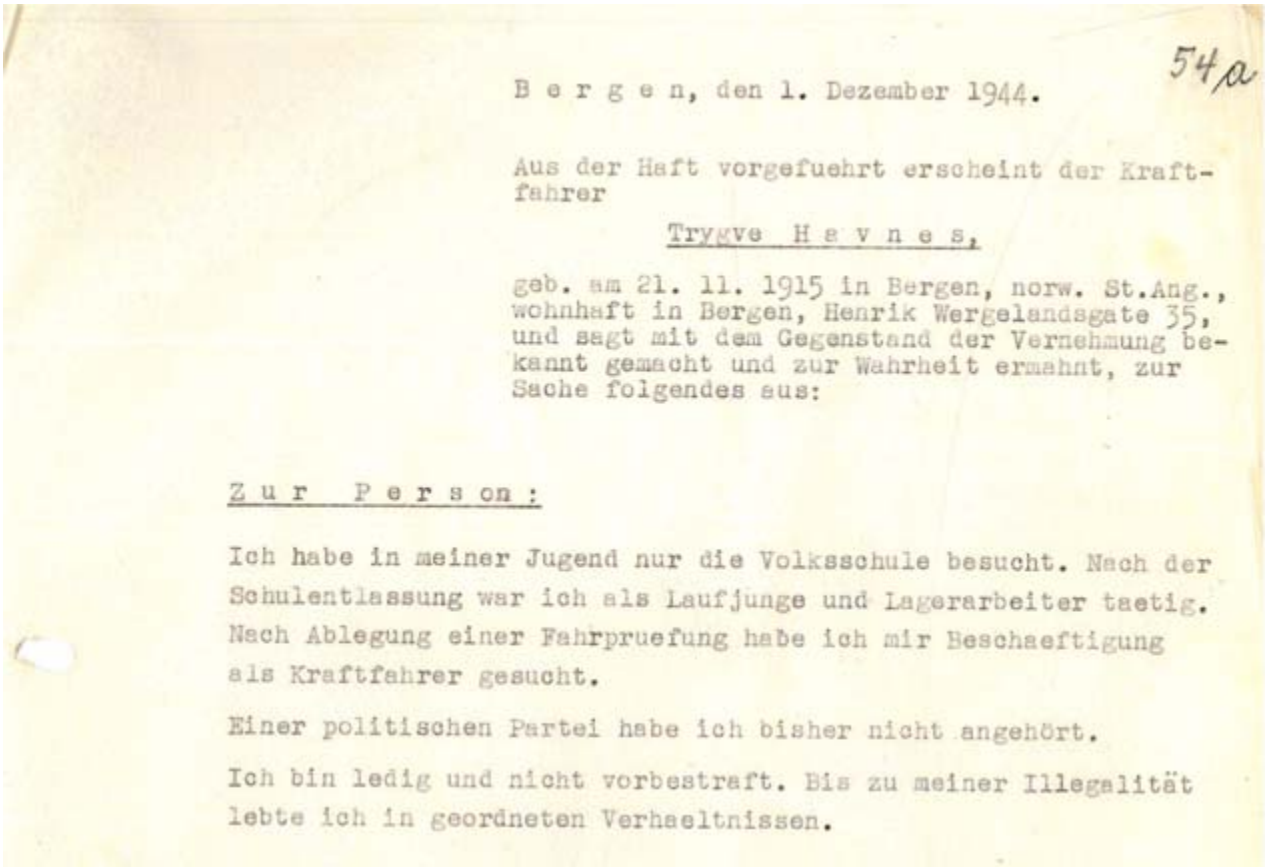

54a

B e r g e n, den 1. Dezember 1944.

Aus der Haft vorgefuehrt erscheint der Kraftfahrer

Trygve H e v n e s,

geb. am 21. 11. 1915 in Bergen, norw. St.Ang., wohnhaft in Bergen, Henrik Wergelandsgate 35, und sagt mit dem Gegenstand der Vernehmung bekannt gemacht und zur Wahrheit ermahnt, zur Sache folgendes aus:

Z u r P e r s o n :

Ich habe in meiner Jugend nur die Volksschule besucht. Nach der Schulentlassung war ich als Laufjunge und Lagerarbeiter taetig. Nach Ablegung einer Fahrpruefung habe ich mir Beschaeftigung als Kraftfahrer gesucht.

Einer politischen Partei habe ich bisher nicht angehört.

Ich bin ledig und nicht vorbestraft. Bis zu meiner Illegalität lebte ich in geordneten Verhaeltnissen.

Gestapopolitimannen Johann Arndt samlet informasjonen fra sitt arbeid med opprullingen av SABorg i en 615 sider lang rapport. Boks 60 i materialet fra Landssvikavdelingen i Bergen. SAB.

Skuddet på trikken

De to bøkene er stort sett samstemte om hvilke aksjoner Saborg gjennomførte i 1943-45 og hva som skjedde under aksjonene – med unntak av én: likvideringen av politimannen Walter Pedersen på trikken i Nygårdsgaten.

Dette var faktisk opphavet til disse bøkene, siden det var medforfatter Terje Olsens behov for å finne ut av hva faren, Reidar Olsen, drev med under krigen – og som førte til at han ble torturert til døde av Gestapo i Veiten 25.11.44.

Terje Olsen har gjennom sine undersøkelser og intervjuer av Saborg-folk siden 1990-tallet, fått visshet om at det var hans far som skjøt Walter Pedersen. Den sterkeste dokumentasjonen finnes i hans samtale med Thomas Totland 21.4.99 og utsagn som Albert Notø kom med overfor hans mor etter krigen. Totland var selv til stede på trikken da skuddene falt; Notø gjemte pistolen som Olsen hadde brukt, i sitt røkeri i Leppen – hvor den så ble funnet av Gestapo.

Men disse vitneprovene passer tydeligvis ikke inn i Borgersruds tankeverden om Saborg som en Sunde-gruppe: Det *kan ikke* ha vært en bergenser som skjøt Pedersen, fordi det etter enkeltes utsagn ikke var noen i Bergen som var

i stand til det. Det MÅ ha vært en av de fire («Jan») som Sunde sendte over til Bergen fra Oslo for å bistå med likvidasjonene.

I sannhet en bissar diskusjon – for det er vel ingen helteøvelse å ta livet av et annet menneske? Men for Olsen gjaldt det å få visshet om hva faren hadde gjort og hvorfor Gestapo pinte faren ihjel; for Borgersrud gjelder det tydeligvis om at det var Sundefolkene som måtte gjøre alle «dritt-jobbene» – og gjorde dem!

Dankert Thuland (1912-1977), fotografert i Storbritannia under andre verdenbskrig.

For å forklare det siste, velger Borgersrud å underslå kjent kildemateriale i sine drøftelser, vel vitende om at dette er vanskelig tilgjengelig for «folk flest». Men jeg har sett det, og mener det står til troendes – og at Borgersrud tar feil!

Dankert Thuland

Borgersruds bok er noe langt mer enn en historiebok om Saborg. Hans gamle demagogiske og dogmatiske postulater fra tidligere utgitte skrifter, gjennomsyrer hele boka. Det ender til slutt med at han gir POT-overbetjent Dankert Thulands «overvåking» i etterkrigstiden, **skylden** for August Ratkhes manglende karrieremuligheter; en mann som har innehatt alle stillinger fra rådmann i Laksevåg til byrettsjustitiarius, og nesten ordfører i Bergen – uten at Borgersrud finner bevis for at Thuland en eneste gang hindret Ratkhe i å «stige opp». De to var gjennom lang tid nesten naboer, og hadde tilsynelatende et godt forhold.

Men før det, drøfter og mistenkeliggjør Borgersrud Thulands virke og krigsinnsats på en slik måte at det rett og slett blir et karakterdrap.

For mistenkeliggjøringen av Thuland synes ikke etterprøvd og drøftet (slik Borgersrud/Eriksen krever av andre i BA-artikkelen) mot tre historiske bøker fra perioden 1946 til 1995 som omtaler

Thuland og hans virke under krigen. De finnes i hvert fall ikke i litteraturlisten: Asbjørn Stensakers *Det hendte i Bergen* (1946), s. 91, Arnfinn Hagas *Dette er vinteren* (1976), s. 44–45, 47 og Gunnar Standenes' *Dødsdømt av Rikskrigsretten i Berlin* (1995).

Sistnevnte bok handler om Alværsaken, som hadde forgreininger til politiet i Bergen. Da opprullingen kom i april 1941, ble de tre politifolkene Lorentz Strandenes, Georg Christensen og Dankert Thuland arrestert. Sipo-sjef Flesh ble så rasende da han oppdaget at Thuland, som forbindelsesmann til dem, egentlig var motstandsmann og hadde lurt dem, at han ville skyte ham på flekken. Men gestapisten Behrens fikk forhindret det, og banket i stedet Thuland til det ugjenkjennelige. Dersom ikke Thuland hadde klart å rømme fra Grini sammen med to andre, ville han nok blitt dødsdømt og henrettet i Berlin tillike med Strandenes og svært mange andre i Alværsaken.

Dankert Thuland var for øvrig sønn av en språklærer, og fikk åpenbart gode språkkunnskaper. Han var med sine tyskkunnskaper den naturlige for politiledelsen å bruke som liason i 1940, og han var til stede på sentrale møter med tyske myndigheter i Bergen. Han så, hørte og registrerte. Thuland gikk dessuten i tyske selskaper, holdt glasset høyt og fikk fatt i viktig informasjon, som gjennom Strandenes sin gruppe ble sendt videre til London.

Men i motsetning til visse andre, hadde han lært seg å holde kjeft!

Slike vurderinger synes ikke å ha streifet Borgersrud.

Dette gjør Borgersruds bok til et politisk polemisk verk – uten mulighet for vanlige folk til lett å kontrollere kildene. Når det i tillegg kan dokumenteres at han omgås de vanskelig tilgjengelige kildene etter eget forgodtbefinnende, svekkes tiltroen ytterligere til det han skriver.

Trond Sætre
BANEVISENE

Rallarane var kjende for å lage sine eigne viser og arbeidarsongar, og mange av jernbanane fekk sin eigen song. Når rallarane slo på mineboret med handemakt, var songen god å ha for å få rette rytmen, og slik letta arbeidet. Songen hadde som oppgåve å skapa ein felles arbeidsinnsats gjennom eit rytmisk omkvede som alle tok del i, som til dømes velkjende «å hei å hå».

Banevisene som eg her vil fortelje om er neppe blant dei mest typiske eksemplar på «taktviser«, men snarare forteljingar. Dei handlar om å byggja jernbane, med nokre vers om den medvetne arbeidaren. Tekstane gjev oss eit usentimentalt bilete av kvardagen på eit baneanlegg. Rallarane var hardt arbeidande og stolte menn, som hadde stor innbyrdes solidaritet. Miljøet gav sosial tryggleik.

En interessant

Jernbane-Vise

om

Jernbanen fra Bergen til Vos.

Digtet af en Jernbane arbeider Aar 1881,
revideret og udgivet i
2det nye Oplag 1892

Eftertryk forbydes
Pris 10 Øre.

Bergen
P. M. Gjærders Bogtrykkeri
1892.

Skillingstrykk av Vossebanevisa frå 1892. Bernstrøm sitt namn står ikkje på forsida, berre «Digtet af en Jernbane arbeider»

Vossebanevisa

Som så mange andre Rallarviser har Vossebanevisa ikkje nokon særskilt melodi knytt til seg. Eg har funne tre ulike melodiar til den same teksten. I Reidun Horveis samling *Folkesongar i Hordaland* følgjer det også også med eit arkivopptak av songen, framført av Fanabonden og songsamlaren Nils Møllerup Eriksen Flesland (1887-1963). I hans versjon vert dei tre siste linjene av kvart vers sunge to gonger.

Vossebanevisa er mykje lenger enn den tilsvarande Bergensbanevisa – Henholdsvis 37 og 16 vers. Ein årsak til dette er at Vossabanevisa har ein sterkare ideologisk klangbotn.

Viseforfattaren, Carl Anders Olsson Bernstrøm vart fødd 1849 i Kroxerud, Hall-

Aktiebrev

i

Bergen-Vossevangen

Jernbane

til Beløb Kr. 400

for

Ihændehaveren.

Litr. C. №000442

Den Kongelige Norske Regjerings Departement for det Indre,

Kristiania den 1ste December 1884.

Då Stortinget vedtok Vossebanen 9. juni 1875, var føresetnaden at det vart teikna aksjar for 2,8 millionar kr.

land (Göteland i sørvest-Sverige) og døydde i Bergen i 1924. Digitalarkivet omtaler han i nokre tilfeller som ein «Arbeidsmand», mens andre stader har han fått den litt meir presise nemninga «Sporveisrenser» eller endå meir presist «Sporrenser ved den Elektriske Sporvei». Det kan tyde på at han var tilsett ved Bergen Sporvei, som hadde trikkedrift frå 1897 til 1965. På dette tidspunktet hadde Bernstrøm begynt å komme litt opp i åra, men i yngre år var han med på banearbeidet mellom Bergen og Voss, som varte frå 1875 til 1883. Vossebanen hadde eit stort mannskap: På det meste kunne dei vere 1800 mann, i snitt 1250. Arbeidstida var tolv timar dagen, inkludert to timars middagspause.

Bernstrøm som agitator

Bernstrøms Vossebanevise kom første gongen ut i 1881, altså litt før banen vart fullført. På det tidspunktet hadde han for lengst opparbeida seg det tankegodset som fekk så stor påverknad på livet hans. I sine unge dagar reiste Bernstrøm til Tyskland, der han vart oppteke av sosialismen. Etter kvart skulle han verte ein leiande skikkelse innan Bergens arbeidarrørsle, noko han heldt fram med heilt til sin død. I tråd med tankegodset hans er tonen i Vossabanevisa skarp og konfronterande allereie frå første verset:

Ak hør, I Selskabsbrødre, vi stemmer op en Sang
Om Banen her frå Bergen herop til Vossevang
Der trællet har saa mangen Slav'
Og mangen der har faat sin grav
I Fjordens kolde Bølger, før nogen visst' deraf.

Som vi ser er det berre tid til ei solidaritetserklæring («I Selskabsbrødre») før Bernstrøm straks tek til med å skildre arbeidarane sitt slit og offer i sterke ordelag. Samstundes kjem han også raskt inn på ei konkret utfordring som under arbeidet, nemlig dei bratte fjellsidene.

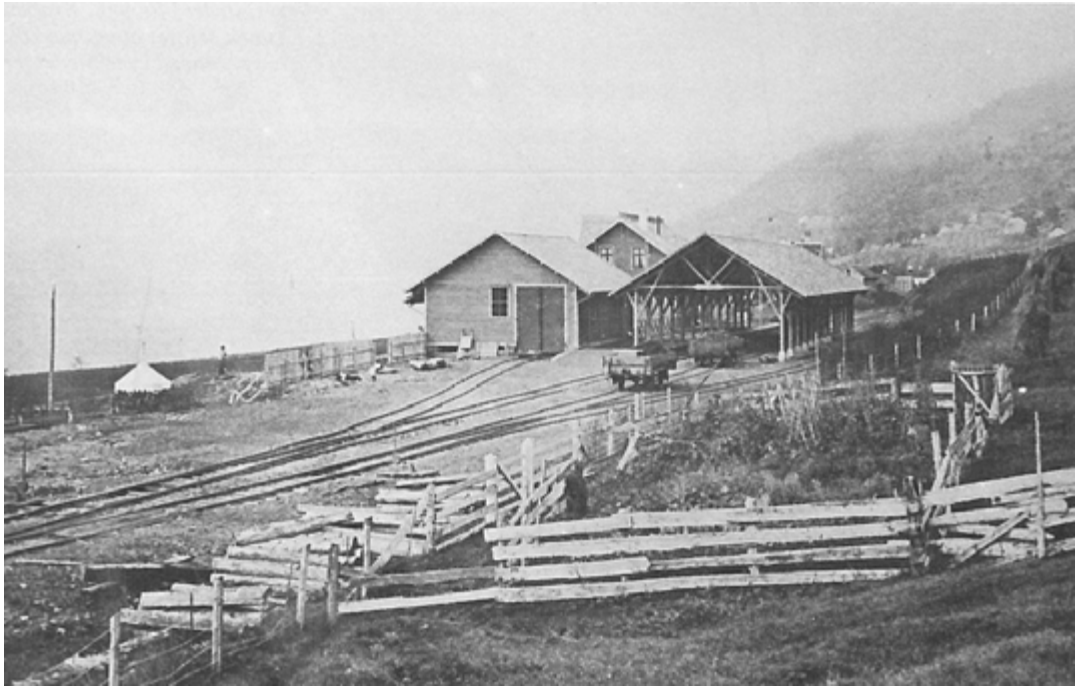

Voss stasjon ca. 1885 (fotograf ukjend)

Sprenging av dei mange tunnelane på Vossebanen tok til i 1875, men det tok ytterlegare to år før bygging av sjølve banen kunne starte. Bygginga var omdiskutert, både politisk, teknisk og økonomisk. Ingeniør Fredrik Størmer (1839-1900) meinte at heile anleggsplanen måtte omvurderast. «Vossebanens trasé er som en grøft i fjellsiden», argumenterte han. Bekymringa hans gjekk nok meir på den praktiske drifta enn på jernvegarbeidarane si sikkerheit, men han såg den same risikoen som Bernstrøm ved å bygge banen langs på ein trasé som var lagt langs stupbratte fjordar. I det minste måtte banen i alle fall byggast breispora. Størmer fekk aldri gjennomslag for dette i si eiga levetid; Vossebanen var smalspora fram til 1904.

Eit farleg yrke

Ulukker var daglegdags, og det er sant som Bernstrøm straks peiker på, at menneskeliv gjekk tapt under arbeidet. Det fantes ei eiga kasse for erstatningar ved ulukker på jernbaneanlegg, men for det meste gjekk dei til eingongsutbetalingar.

Bernstrøms vise held i ytterlegare fem vers fram med å skildre arbeidaranes lidingar og fattigdom, før han i sjette verset gradvis går over til å fokusere på klasseaspektet:

Vi lukkes ud og sendes hen
At bruges som et Redskab i Kapitalens Haand

Herifrå er det ulikskapane i banemiljøet som interesserer han. Især kontraktørane

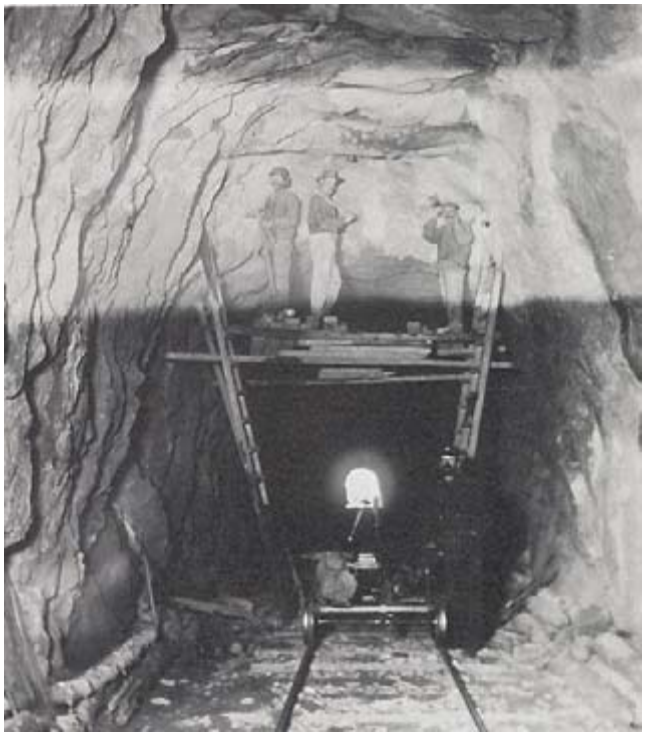

Utgraving av Risnes tunnel ved Sørfjorden på Vossebanen.

får hard medfart frå Bernstrøms moralske peikefinger. I 18. vers snakkar han om at «selve Gubben Griner, han drev kontrakt på Voss». Gubben Griner var rallarslang for djevelen. Men også formennene er gjenstand for Bernstrøms forakt, allereie i niande verset:

Og fik de [kontraktørane, mi anm.] *fat i en rigtig Rev*
Saa blev han strax en Formand, naar blot han Folket drev

Den gjennomsnittlege dagløna for ein arbeidar på Vossabanen var kr. 2,55, noko som var høgare enn på dei andre jernbaneanlegga. I 21. verset erkjenner Bernstrøm dette, trass i si tydelege tendens til så langt å fokusere på det negative.

Å trelle i Tunnellen det er slet ikke let;
Men vi fik god betaling og enhver fik sin Ret

Bernstrøm gir til og med ros til i alle fall ein av kontraktørane. I følge Bjørn Holøs' bok *Bergensbanen* (1984) er det ingeniør og kontraktør Nils Henrik Bruun (1832-1916) Bernstrøm snakkar om i dei neste verselinjene:

Thi kontraktøren han var bra,
Som ei sin lige fundet har
Blant alle Kontraktører, som paa Banen var
(21)

I dei neste versa (22-24) er det snyltande «venner», vertskap og handelskarar som får gjennomgå, kort sagt alle som var ute etter løningane deira. Men så, i 25. vers, slår han om til ein meir positiv tone. Kvinner, vin og song er jernbanearbeidarane sine lyspunkt:

Vi klagede dog ikke, vi stemte op med fryd
Vi stemte op en lystig sang,
I Takt med Mineborens Klang,
Og Vennen, som vi elsked, den tog vi paa vort Fang
(25)
Ja skjønt vi gikk som Træller, vort Mod vi tabte ei

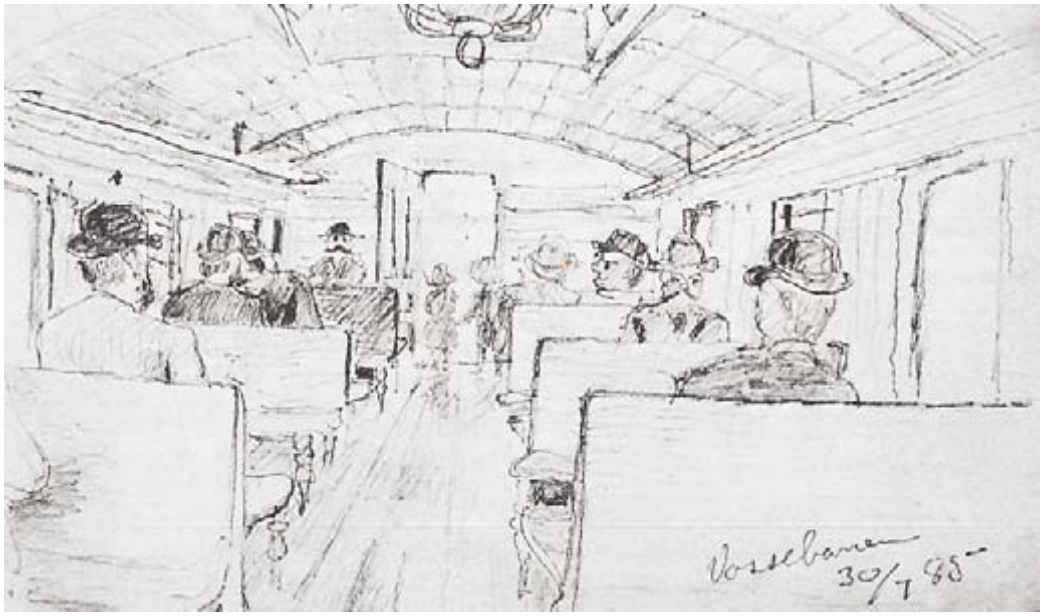

Penneteikning frå Vossebanen, laga av Svein Holtermann i 1885.

Vi tog os Tur til Bergen og leved paa Galei
Vi skraalede med fulde Glas,
Og hurrede for al den Spas
Og for de smukke Damer, der likte vor Kalas
(26)

Opning med antiklimaks

Bernstrøm snakkar ikkje, som i Lillebjørn Nilsens vise *Ola Tveiten* (1973), om «og snart skal vegen opnast, med mange store ord, så får vi sjå ein kakse som kan klippe av ei snor» eller «du finn nok ikkje oss blant alle dei fine folk i floss». Kanskje fordi opningsseremonien ikkje vart det heilt store, med eller utan arbeidsfolk til stades. Banen begynte å gå delar av strekninga våren 1883, og den offisielle opninga i Bergen fann stad først 11. juli same året. Verken konge eller regjeringsmedlemmer kom til opninga. Medlemmer av Bergen bystyre (men ikkje ordføraren) reiste med første ordinære toget til Voss, men fekk ein ubehageleg overrasking av konduktøren då det viste seg at dei ikkje var inviterte gjester, som dei hadde trudd. Difor måtte dei betale både vanleg billettpris og straffegebyr for manglande billettar. I Voss vart det opningsfest, men det var i spisesalen på Fleischers Hotel, ikkje ved sjølve banen. Selskapet hadde berre ti frammøtte, og lokalet var ikkje reservert; dei andre middagsgjestene på hotellet skjønte først ikkje kva som føregjekk. Forretningsmann og Venstrepolitikar John Teodor Lund (1842 -1913) kasta litt glans over arrangementet ved å halde festtalen.

Osbanen

Gravhalsen tunnel til Myrdal var ei utfordring. Den tok seks år å ferdigstille, og vart gravd fram med vassdrivne hydrauliske handrotasjonsboremaskin ar

Før Bernstrøm avrundar visa kjem han kort inn på eit anna jernbaneprosjekt. Det er ikkje Bergensbanen han vil rette merksemda mot, men eit anna, meir lokalt prosjekt:

Nu vil jeg tanken vende frå Bergen og frå Voss
Og den vil eg nu sende op til det skjønne Os
Der lægges nu en Banestump
(34)

Denne referansen er truleg lagt til i 1892-revisjonen av Vossebanevisa. Arbeidet med Nesttun-Osbanen kom nemleg i gong først i 1891. Banen sto ferdig i 1894, men den hadde inga stor framtid foran seg; smalsporbanen mellom Nesttun og Voss vart nedlagd i 1934, som den første norske jernbanestrekninga.

Vossebanevisa vart særs populær, og til sjette opplaget av visetrykket følte Bernstrøm seg kalla til å kome med eit forord. Her verkar han tilsynelatande litt mildare først, men nesten med det same passar han på å understreke alvoret i teksten, og å minne lesaren på at aktivisten C.A. Bernstrøm ikkje hadde vorte rundare i kantane:

«Visen er forfattet delvis med det humoristiskt og spøgefuldt Præg, med Grundtrækkene og Formaalet med Visen er baaret af en dyb Alvor og en bidende ironisk Kritik over Arbeidsforholdene paa Banen, tilligemed Arbeidernes Livsvilkaar samt Kontraktørernes og andre Tyranners hensynsløse og graadige Udbytning. Hvad her er skrevet er ingen Overdrivelse.»

Vegen mot Bergensbanen

Med fullføringa av Vossebanen enda den første, store ekspansjonsperioden og norsk jernveghistorie. På det meste hadde seks anlegg vore under arbeid samstundes, men mot slutten av 1870-talet begynte nedgangstidene, og regjeringa var ikkje lystne på å vedta nokre nye anlegg. Men interessa var framleis der, og gjennom 1880-talet fekk bevilgande myndigheiter stadig førespurnader om nye jernbanar landet rundt. Avgjerda om Bergensbanen var ein langvarig prosess: Den vart vedteke i 1894.

Bergensbanevisa vart skrive eit år før banen før opninga av banen, og også her er det snakk om ein tekstforfattar som var ein erfaren anleggsarbeidar, Ferdinand Iversen (1873 – 1943) vart fødd i Oslo, og arbeida ved ulike baneanlegg frå han var 20. Han var med på tunelldrivinga i Gravhalsen alt frå 1897. Han var også ein produktiv songforfattar, og laga mange rallarviser. Bergensbanevisa vart til i 1908, medan han heldt hus i vaktarbustaden på Grjotrust mellom Finse og Hallingskeid, og den er ein av dei mest kjente visene hans. Vanlegvis vert den sunge til tonen av den meir sentimentale, svenske skillingsvisa «Ved Bohusläns Kyster».

Rallar med artium

Iversen var også tilknytta arbeidarrørsla, men ordbruken hans var noko mindre krass enn Bernstrøm. Kanskje skuldast dette at han kom frå ein litt meir akademisk bakgrunn enn den typiske rallar – Han hadde til og med artium! Bergensbanevisa opnar han med å feire prestasjonane dei har fått til:

Blandt vildeste fjelde i ødeste trang
En bane fra Bergen vi færdig har lagt
Paa skinnerne ruller det lastede tog
Hvor ulven for aar siden jog.

Alt i andre verset ser det ut som han skal til å verte like krass som Bernstrøm:

Men lønnene var liten, som staten oss gav
Kun ofte en kranseløs grav!

Men dette er ikkje det gjennomgåande temaet i sangen. Iversen er meir av ein romantikar. Han dyrkar førestillinga om den værbitte og beintøffe rallaren. Vel skal han ha si løn. men den største løna rallaren får i Iversens dikteriske univers, er vissheita om at han er ein slik dugandes arbeidskar:

I storm og i stille vi hugger paa rad,

Og ugen den ganger saa munter og glad;
(9)
Vi driver tunellen med gladeste song,
og salverne smeller en sommar saa lang.
(10)

Men midt i vort samfund med hæder han staar,
En hæder, som mengden ei naar!
(12)

Vegen mot Rjukan

Det er mogeleg at Lillebjørn Nilsen var inspirert av Iversen då han skreiv den før nemnte «Ola Tveiten». Iversen kjem nemleg, i motsetnad til Berstrøm, inn på klasseskilje som vil kome til uttrykk ved den offisielle opninga. Kanskje ikkje så rart, ettersom den var ei mykje større hending enn opninga av Vossebanen.

Uansett, Iversen vert litt meir bitter i tonefallet når han skal dikte om dette:

Og naar den skal aabnes til krig og til fred,
Med herlige fester – og kongen er med!
Hvem tænker paa ham som paa anlægget gav,
Sin ungdom, sit liv – for en grav!
(14)

Og akkurat som Nilsens Ola Tveiten seinare oppmoda dei reisande om å «[sende] ein vennleg tanke til eit trufast arbeidslag», og forsikrar dei om at «kvar meter har kosta slit», er også Iversen uroleg for at dei reisande med Bergensbanen skal gløyme kor mykje arbeid som låg bak:

Nu kjører man stolt paa arbeidernes værk,
For flotte kupeer en jernhest så stærk
Men midt i berusningens glimmer og pragt,
Man glemmer hvem banen har lagt!
(13)

I 1908, like før opninga av Bergensbanen, forlot Iversen høgfjellet. Som han sjølv seier mot slutten, «nu vil jeg slutte min vise i hast, mens plogen ved Finse i sne sidder fast» (15). Det var i retning Rjukan han skulle, for å vere med på Hydro -utbygginga.

Iversen trykka sjølv opp Bergensbanevisa som skillingstrykk, og reiste rundt og selde dei. Men bortsett frå det så forsvann han ut av jernbanehistoria og vestlandshistoria. Og inn i Telemarkshistoria. Hydroanlegget og Rjukan var det som skulle prege resten av livet hans.

Litteratur:

Ragnvald Hedemann: Rallaren og hans viser (Tiden, 1973)

Arnfinn Eriksen: Vaagn op arbeider! Tiden er nær. Skillingsvisa i arbeidarkampen (Tiden, 1981)

Ivar J. Gubberud: Vossebanen 1883-1983 (Norsk Jernbaneklubb, 1983)

Bjørn Holøs: Bergensbanen (Gyldendal 1984)

Reidun Horvei: Folkesongar i Hordaland (Samlaget 1998)

http://digitaltfortalt.no/

Kenneth Bratland:
Sjeleregister

For å holde orden på sognebarna begynte prestene på 1700-tallet å føre såkalte sjeleregistre. Disse var våre første folketellinger, men de gav også opplysninger om lesekunnskap.

Accurat Siæle Register Forfatted Efter Høye Ordres Over den udi det mig Allernaadigst Anfortroede Wiigøers Præstegield Befinden Ungdom 1738. Sjeleregisteret for Kvam (Vikøyr) er det eldste kjente sjeleregisteret som er bevart fra Vestlandet. Kilde: Kvam prestearkiv, Statsarkivet i Bergen

Sjeleregistrene er en viktig kilde til slektshistorie, personalhistorie, demografi- og kunnskapshistorie. En av de tingene som gjør sjeleregistrene spennende er opplysningene om lesekunnskap, som blir målt ned på personnivå i alle samfunnslag. I noen av sjeleregistrene blir også lesekunnskapen til de eldre målt.

Påbud fra biskopene

Etter påbud fra biskopene satte flere sogneprester på 1700-tallet opp såkalte sjeleregistre. Dette var et slags folkeregister over menigheten i prestegjeldet. Sjeleregisteret kunne også ha benevnelser som Designation, Fortegnelse, Mandtal og Mandtalsregister.

En av biskopene som stilte krav til at det skulle legges frem et sjeleregister ved visitas var biskop Hersleb i Akershus stift (1731-1738). Det er grunn til å tro at dette påbudet ble fulgt, men dessverre er det kun bevart fire sjeleregistre fra denne perioden i Akershus stift.

Formålet

Sjeleregisteret hadde et kirkelig formål. Via sjeleregistrene kunne geistligheten få kontroll over kristendomskunnskapen og lesekunnskapen ute blant allmuen. Biskop Erik Pontoppidan (1698-1764) skrev i 1737 boken Sandhed til Gudfrygtighed. Dette var en forklaring til Luthers katekisme.

Askvoll prestegård i Sunnfjord i 1854, malt av kunstmaler Anders M. Askevold. Kirken på maleriet er fra 1604. Den ble erstattet av en ny kirke i 1859. I den hvite hovedbygningen bodde sognepresten. I Askvoll ble det laget et sjeleregister i 1789 og en folketelling i 1825. Foto: Tom Erik Douglas Smith. Utlån: Helga Landmark

Denne boken ble påbudt i konfirmasjonsundervisningen både i Danmark og Norge på 1700-tallet. I en del av sjeleregistrene fra 1700-tallet er kunnskapen hos allmuen og ungdommen målt etter hvor mye de kunne av «Pontoppidans forklaring». Sjeleregistrene kunne også ha et administrativt formål. Et eksempel på dette er sjeleregistrene fra Rogaland i 1758 som ble laget etter initiativ fra amtmannen i Stavanger.

To typer sjeleregister

Det finnes to typer sjeleregistre. A: Sjeleregister der foreldre, eldre, unge, tjenere og barn er tatt med. Sjeleregisteret for Gaular (1759) er et slikt sjeleregister. B: Sjeleregister som kun omfatter barn, ungdom, ugifte og tjenere. Sjeleregisteret for Askvoll (1789) er et B-sjeleregister. Disse to kategoriene er også tatt med i oversikten på nettsidene til Digitalarkivet

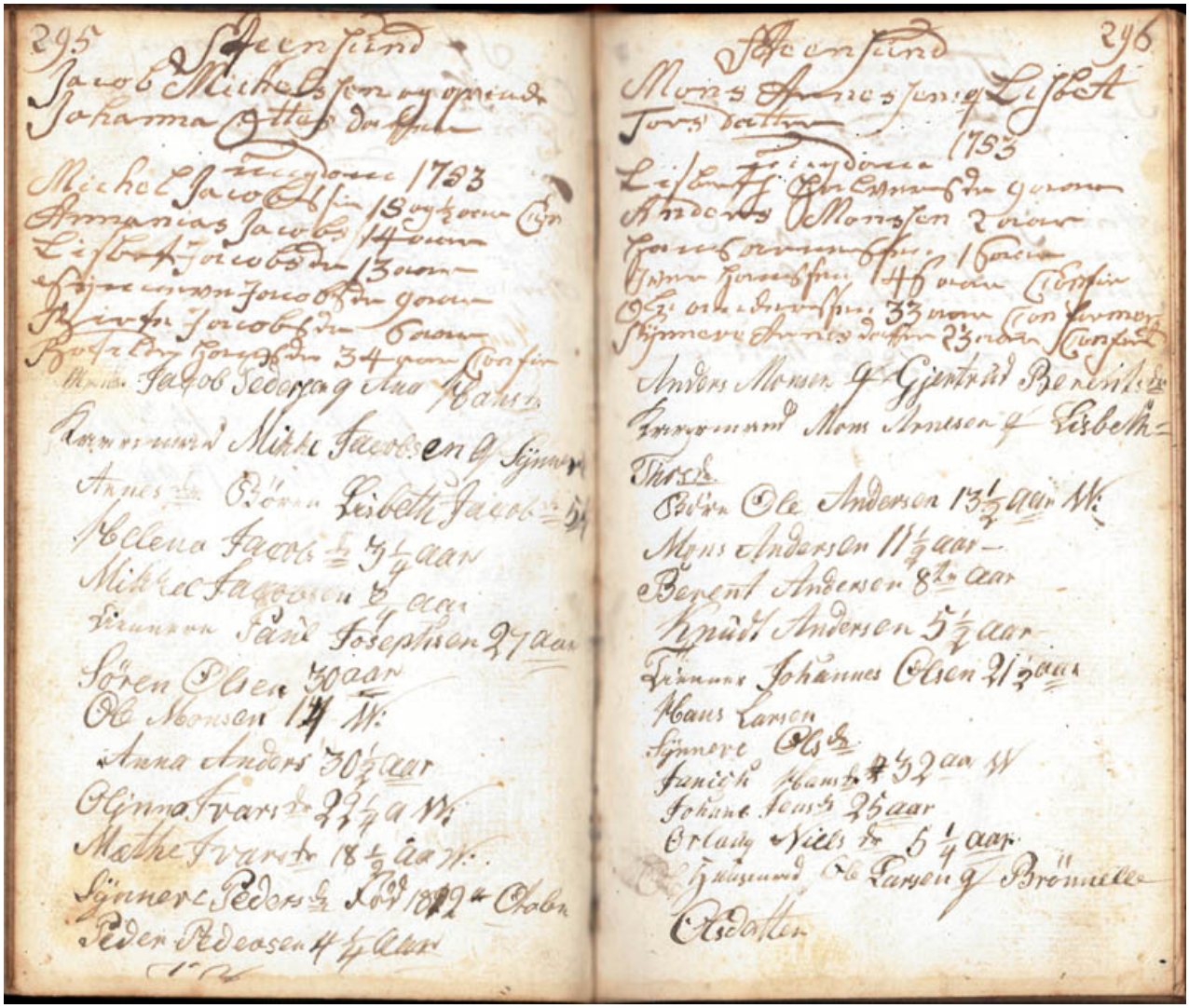

Sjeleregister Gulen 1783. Kilde: Gulen prestearkiv, Statsarkivet i Bergen

Sjeleregister som kilde

De eldste sjeleregistrene vi har fra Norge er fra Nes på Romerike, som begynner på 1600-tallet. Ellers starter mange av sjeleregistrene i 1730-årene. For Vestlandet er det Kvam prestegjeld i Hardanger som har det eldste sjeleregisteret. Dette begynner i 1738 og inneholder for det meste opplysninger om barn og unge mellom 8 og 40 år. I dette sjeleregisteret får vite om lesekunnskapen til både menn og kvinner. Konfirmasjonen i Norge ble innført i 1736, men i materialet fra Kvam får vi vite at det stod bra til med lesekunnskapen til allmuen som ikke var konfirmert.

En av de som har forsket på lesekunnskapen til allmuen i Norge på 1700-tallet er Jostein Fet. I en av sine undersøkelser har Fet gått gjennom sjeleregisteret for Haram i Møre og Romsdal i 1756. I dette sjeleregisteret er det opplyst hvilke bøker de forskjellige familiene eide og lesekunnskapen til både de unge barna og til de eldre som var i 70-årene. Dette gjør sjeleregisteret for Haram unikt.

Et annet sjeleregister som er unikt og

som gir oss et innblikk i dagliglivet til folk flest er sjeleregisteret fra Indre Holmedal (Gaular) prestegjeld i Sogn og Fjordane. Dette er fra 1759, og her gir presten karakteristikker for hver familie. På Grønhaug i Gaular satt bonden Hans og hans hustru Marta. I 1759 får vi opplyst følgende om ekteparet: «Denne Mands fordervelse er Hans store Kierlighed til Kroe Huuse Hans Hustrue er meget skikkelig».

Fylkesvis liste over sjeleregistre i Norge

Østfold:
Halden(1772)
Akershus Nannestad (1730-1745) Nes i Romerike (1604-1735) Nes i Romerike (1604-1757 Nes i Romerike (1760-1780)
Hedmark:
Vang (1732)
Oppland:
Vågå (1736)
Buskerud:
Strømsø (Drammen) (1778-1792)
Vestfold:
Sandar (1737)
Telemark:
Drangedal (1839-1846), Eidanger (1725), Gjerpen, Bratsbergkleven sokn (1784), Hjartdal (1730)
Aust-Agder:
Arendal (1787), Arendal (1788), Arendal (1790-1791), Gjerstad, Vegårdshei sokn (1783) r
Øyestad (1786),
Vest-Agder og Rogaland:
Lund (1758), Sokndal (1758)
Rogaland:
Avaldsnes (1758), Eigersund (1758), Finnøy,(1758), Helleland (1758), Høyland (1758), Hå (1758), Håland (1758), Jelsa 81758), Klepp (1758), Lye (1758), Nedstrand (1758), Rennesøy (1758), Skjold (1758), Skudenes (1758), Strand (1758), Suldal (1758), Torvastad (1758), Vikedal (1758)
Hordaland:
Fjelberg (1777), Finnås (1815), Hamre (1775), Haus (1776), Hosanger, Hosanger sokn (1790), Hosanger, Seim sokn (1790), Kvam (1738), Kvam (1777), Kvam (1787), Kvam (1811), Kvinnherad (1777), Lindås (1776), Lindås (1786-1788), Os (1791), Os, Strandvik sokn (1789), Os, Os sokn (1791), Os, Samnanger sokn (1789), Os, Samnanger sokn (1791), Os, Hålandsdalen og Strandvik sokn (1791), Skånevik (1777), Stord, Fitjar sokn (1791), Stord (1800), Stord (1811), Strandebarm (1777), Strandebarm (1787), Strandebarm, Jondal sokn (1783), Strandebarm, Jondal sokn (1787), Ullensvang (Kinsarvik) (1777), Ullensvang (1791), Ullensvang, Kinsarvik sokn (1776-1777), Ullensvang, Odda sokn (1776-1777), Ullensvang, Ullensvang sokn (1776-1777)
Sogn og Fjordane:
Askvoll (1789), Aurland (1776), Aurland (1790), Eid, Eid sokn (1781), Eid, Hornindal sokn (1781), Eid, Hornindal sokn (1788), Fjaler (Ytre Holmedal) (1781), Førde (1780), Førde (1789), Gaular (Indre Holmedal) (1759), Gulen (Eivindvik) (1760), Gulen (Eivindvik) (), Gulen (Eivindvik) (1783),

Hafslo (1776), Innvik (1777-1787), Innvik, Loen sokn (1803), Jostedal (1759-1760), Jølster (1789), Leikanger (1760), Lærdal (1776), Sogndal (1760), Sogndal (1776), Vik (1760), Vik (1776),

Møre og Romsdal:

Borgund (1781), Borgund (1788), Borgund (1803), Haram (1756-1757), Hjørundfjord (1781), Norddal, Norddal sokn (1788), Norddal, Sunnylven sokn (1788), Vanylven (1781), Vanylven (1795), Vanylven (1785), Volda, Volda sokn (1781), Volda, Ørsta sokn (1781), Ørskog, Sykkylven sokn (1788), Ørskog, Sykkylven sokn

Sør-Trøndelag:

Bjørnør (1793-1794), Prostiarkiv Fosen prosti (1794), Prostiarkiv Fosen prosti (1825-1827), Prostiarkiv Nidaros stift (1792 -1797), .

Nord-Trøndelag:

Fosnes (1796), Grong og Harran (1797), Overhalla (1753-1754), Overhalla (1782-1789), Verdal (1809), Verdal, Vuku sokn (1809)

Nordland:

Bodin (1749), Folda (1749), Mo (1796), Ofoten (1749), Ofoten (1775-1776), Rana (1796), Vefsn (1796), Vågan (1749),

Troms:

Ibestad, Astafjord sokn (1805), Skjervøy (1793),

Finnmark:

Hammerfest (1800), Kautokeino (1799), Kistrand (1778), Måsøy (1812-1813), Talvik, Alta sokn (1779-1800)

For mer informasjon se: http://arkivverket.no/arkivverket/Digitalarkivet/Om-Digitalarkivet/Om-kjeldene/Sjeleregister

Når sluttet føringen av sjeleregister?

De fleste sjeleregistrene som er bevart er fra 1700-tallet. Noen få av sjeleregistrene er likevel fra begynnelsen på 1800-tallet. Et eksempel her er sjeleregisteret fra Stord 1811. Årsaken til at man stopper med å føre sjeleregistre er trolig at man gikk over til folketellinger. Den første folketellingen fra Norge er fra 1801. Den neste tellingen i Norge er fra 1815. Dessverre var dette en numerisk telling, men vi har bevart rundt 40 folketellinger fra 1815 med navn. En av dem som er bevart er folketellingen 1815 fra Finnås (Bømlo). Tellingen fra Finnås 1815 har også presten kategorisert som et sjelemanntall, til tross for at det var en ren folketelling. Etter 1815 finner vi svært få sjeleregistre. Dermed kan man si at folketellingene på en måte avløste sjeleregistrene.

Sjeleregister på nett

Da Johannes Helgheim i 1977 kartla hvor mange sjeleregistre som var bevart i Norge, kom han fram til ca. 100. Dette tallet er stadig stigende etter som man gjør nye funn i arkivene. Per 2015 er det funnet nær 140 sjeleregistre. Mesteparten av disse er skannet og ligger på Digitalarkivets nettsider. Omtrent en femdel av sjeleregistrene er transkribert og søkbare. Trolig finnes

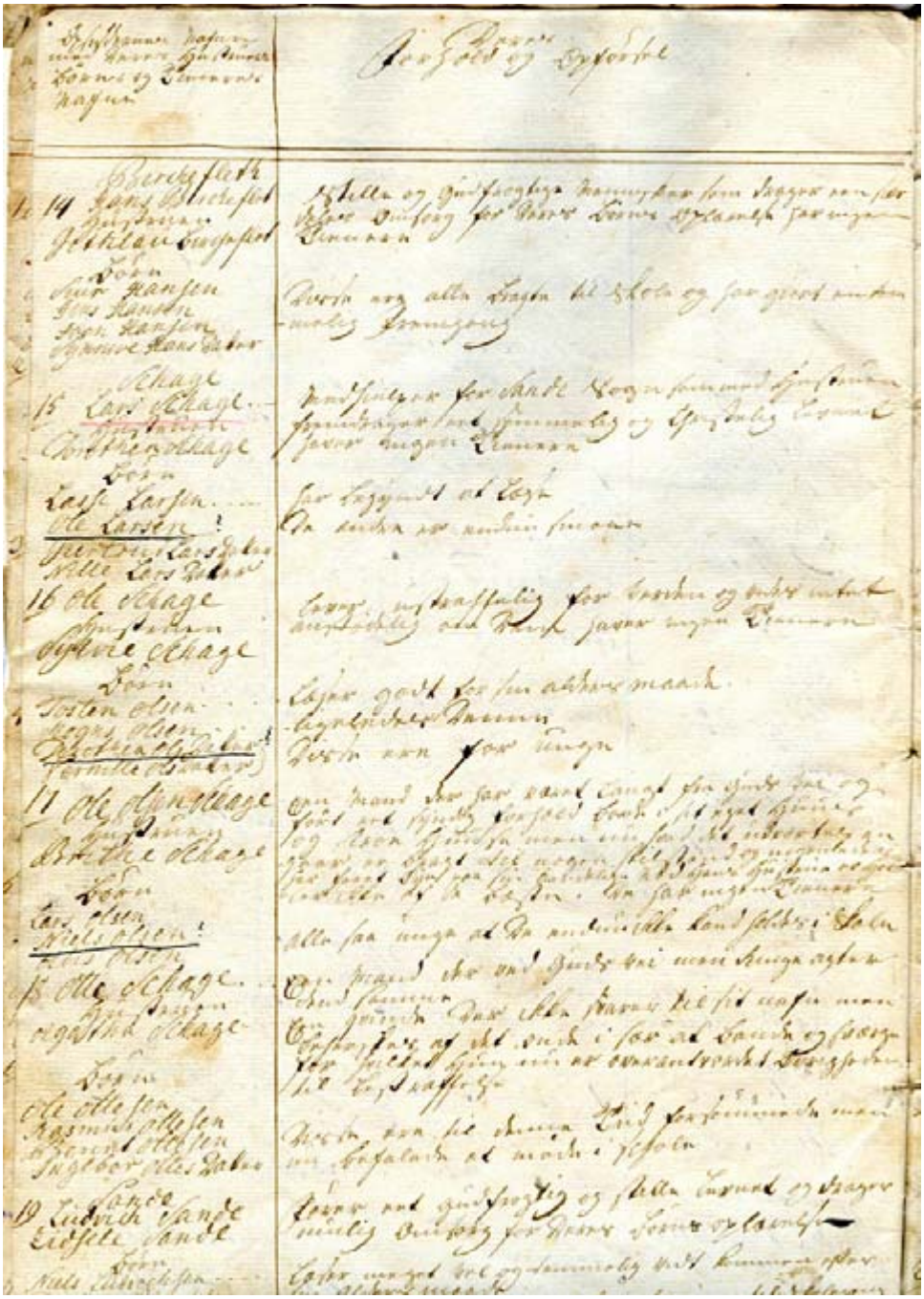

Sjeleregister fra Indre Holmedal (Gaular) prestegjeld i 1759. Her gis det karakteristikker over ekteparene som bodde i Gaular. Kilde: Bjørgvin biskop, Statsarkivet i Bergen.

det flere sjeleregistre på lokale prestekontor eller i andre arkiver, eksempelvis i kommunearkiver. Digitalarkivet setter pris på å bli tipset om funn av andre sjeleregistre slik at listen på nettsiden kan oppdateres til glede for alle brukere. Etter at listen ble tilgjengeliggjort på Digitalarkivet i november 2015 er det dukket opp tips om sjeleregistre som ikke var med på listen. Eksempelvis fra Bodø (1747) i Nordland og Torsken (1759) i Troms.

Det er kun noen få sjeleregister som er reservert til avskrift (pr. desember 2015). Så her er det rom for at flere kan bidra til å gjøre denne viktige kilden søkbar og dermed mer tilgjengelig.

Kilder og litteratur:

Digitalarkivet: diverse sjeleregistre fra Norge

Jostein Fet: Lesande bønder, litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840 (1995)

Johannes Helgheim: Sjeleregister som kjeldemateriale i Heimen 1977 XVII

Gina Dahl:

Kirkeliv fra A til Å- Sogneprest Jacob Andreas Hersleb i Selbu

Den 30. januar 1814, på kirkespråket «den fjerde søndagen etter Hellig tre konger», la sognepresten til Selbu i Sør -Trøndelag, Jacob Andreas Hersleb, opp virket sitt. Da hadde Hersleb virket som sogneprest i Selbu i vel tjue år. I hele perioden skrev Hersleb ganske så detaljert ned i ministerialboka for prestegjeldet sine gjøremål som prest i distriktet; tydeligvis har han brukt ministerialboka både som dagsregister og delvis også kopibok. Det er faktisk sjelden at det noteres så pietetsfullt ned i kirkebøkene - og med slik en vakker skrift - hva prestens daglige gjøremål faktisk var. Gjennom Herslebs opptegnelser kan vi langt på vei rekonstruere et presteliv slik det så ut tidlig på 1800-tallet.

Jacob Hersleb

Jacob Hersleb ble født den 28. oktober 1753 på gården Rodal i Brønnøy i Nordland. Han var den yngste i en søskenflokk på fem. Jacobs far, Jens Hersleb (født 1715), var teolog som mange andre i Hersleb-familien. Jens Hersleb var først residerende kapellan før han ble sogneprest i Brønnøy, en stilling han hadde overtatt av sin far, nemlig Jacob Hersleb (den eldre) som også var prost over Helgeland. Det var mange store teologer i Hersleb-slekten, deriblant Peder Hersleb (født 1689) som virket som biskop i Akershus og senere over Sjælland. Via inngifter var Herslebene også i slekt med kjente prestefamilier som Randulff og Bugge. Jacob Herslebs mor var Elisabet Sverdrup (født 1720), en datter av fogden Jørgen Andersen Sverdrup og Margrethe Angell.

I en tid hvor nesten all høyere utdanning fortsatt ledet til et prestekall, var det gjerne ikke så rart at Jacob valgte den klerikale sti. Som gutt ble Jacob først undervist privat av faren. Deretter ble han sendt til København og til philosophiae baccalaureus Jens Klinck, fra hvis privatinstitutt han dimmiterte etter fire måneder, i desember 1775. I 1776 tok Hersleb examen philosophicum med utmerkelse, og i 1779 tok han teologisk eksamen med den helt middels karakteren haud illaudabilis (»ikke urosverdig») i en skala hvor den beste karakteren var laud og den dårligste non. På dimisjonsprekenen han holdt, den praktisk-teologiske prøven, fikk Jacob dog laud.

Den 11. august 1779 ble Jacob residerende kapellan i Brønnøy, og den 23. desember 1791 ble han sogneprest i Selbu. Den første innførselen han gjør i kirkeboka for Selbu gjøres imidlertid først den 3. juni 1792, så det tok altså litt tid før Hersleb kom på plass i sitt

Altertavlen i Selbu kirke - 1700-talls bondebarokk. Kilde: Mortendreier, Wikimedia commons.

nye virke. Samme år ble også Hersleb gift med Sirie Anna (eller Sirianna) Hagen (født 1765), datter av den rike handelsmannen og godseieren Rasmus Hagen og Karen Eggen i Verdalen. Dessverre fikk ikke paret noen barn.

Jacob Hersleb som prest

Hvordan var så Jacob som prest? Så mange skussmål etter seg har Jacob Hersleb ikke fått, men han hadde ord på seg for å være en snill og godslig mann. Dog var han ikke kjent som noen fremragende predikant. Hersleb var dessuten ofte syk, noe vi stadig ser spor av i kirkeboken: Ofte skriver han «Da min Svaghed hindrede mig at prædikke, blev der læst ved Klokkeren af Postillen». I 1802 rapporterer han eksempelvis at det Søndag Sexagesima (21. februar) »blev da jig var Syg og Sængeliggende, allene læst ved Klokeren», og «Fastelavens Søndag ligeledes i min Svagheds Tilstand..». Prosten sier da også om Hersleb: «Denne unge Mand er af svag Helbred, dog formenes ingen Savn i de nødvendige Embeds forretninger».

Herslebs svake helse er grunnen til at han søker avskjed fra sitt embete som sogneprest i 1813; han er da også seksti år, en ikke så helt unnselig alder i de tider. Hersleb blir også innvilget en pensjon på 200 riksdaler fra kallet, og blir boende på prestegården sammen med ettermannen sin, Falck Andreas Widerøe (død 1847). Hersleb flytter også med Widerøe til Frosta da Widerøe overtar kallet der; tydeligvis har de to hatt et nært og fint forhold. Jacob Hersleb dør på Frosta i februar 1829; på tross av sin dårlige helse har han da klart å bli 75 år.

Selbu og Tydalen

Som for mange andre geistlige var det et strevsomt sognekall Hersleb hadde fått seg; ikke var kallet av de aller rikeste, og han skulle dessuten preke i to

Kirken i Selbu. Deler av kirken er fra 1100-tallet. Kilde: Mortendreier, Wikimedia commons.

kirker, nemlig i Selbu hovedkirke og i Tydal annekskirke, og det var mange mil og en strabasiøs ferd mellom de to. Naturlig nok kunne ikke Hersleb farte mellom de to kirkene i tide og utide. Ifølge ministerialboken han førte, ser det ut til at Hersleb var i Tydal circa fire ganger i året; rett over nyttår, en gang i mars, en gang på sensommeren (rundt slutten av juli og begynnelsen av august), og en gang på senhøsten. Noen ganger ser det ut til at han ble der i to uker om gangen for å kunne utføre de nødvendige kirkelige handlingene som for eksempel dåp og konfirmasjon. Ellers klarte tydølingene seg selv langt på vei; de var stort sett flinke kirkegjengere- det er i alle fall den karakteristikken prost Wittrup gir dem når han er der på visitas i 1805. Når Hersleb ikke var i Tydal, var det klokkeren på stedet som sang, holdt bønn og leste fra prekensamalingen, mens læreren overhørte ungdommen i deres kristendomskunnskaper.

Hersleb var i en ganske så heldig stilling i den perioden han fungerte som sogneprest i Selbu og Tydal; han ser ut til å ha hatt en mengde flinke folk rundt seg både når det gjaldt kirke, skole og rettslig liv. I Tydal tjente klokkeren Jon Pedersen Gresli fra 1770 -årene og frem til 1814, den tredje generasjon av en rekke flinke kirketjenere der. Også i Selbu var der flere dyktige personer i kretsen rundt Hersleb, deriblant lensmannen Joris Nordbye (død 1838) og klokkeren Ingebrigt Ingebrigtsen Bruråk (død 1830). Hersleb satte stor pris på Bruråk, og sa blant annet; «Han visse sig og meget aarvaagen og flittig i at opfylde de med hans kald forbundne Pligter, modtager ofte Fattige og forsømte Ungdom i sit Hus at forberede dem til Confirmationene.»

Tydal kirke var annekskirke på Herslebs tid. Veggene i kirken er fulle av vakre veggmalerier med bibelske motiver. Kilde: Mortendreier, Wikimedia commons.

Ellers var overklassen i Selbu forsvinnende liten. Dog var der et par unntak, som for eksempel proprietær og gjestgiver Ole Andreas Zejer med familie, samt den afskjedigede hytteskriveren Jacob Graae med familie. Nederst på rangstigen var naturlig nok samene, eller «finnene» som Hersleb kategorisk kalte dem i kirkeboken han førte. Disse levde på mange måter i sitt eget samfunn innenfor storsamfunnet, men oppholdt seg for det meste i eller ved Tydalen.

Prestens plikter- preken og nattverd

Herslebs viktigste oppgave som prest var i utgangspunktet selve prekenen, nemlig det å forkynne Guds ord. Prekener var der natrulig nok mange av, ikke minst hver søndag. I Selbu startet som oftest ikke denne før klokka elleve, «saasom Menigheden haver til dels meget lange veie.» Ringingen med de store klokkene gjorde at selv de langeveis fra kunne høre når selve gudstjenesten startet.

Uteom søndagene var der også mange andre prekendager i Selbu, deriblant i forbindelse med jul-, påske- og pinsefeiringen. Andre prekendager var Maria bebudelsesdag og flere forskjellige bots- og bededager. Flere lørdager ble det også holdt pasjonspredikener, og det ble dessuten i Selbu, som andre steder i Norge, holdt faste takksigelsespredikener for innhøstingen: Det var som oftest i oktober at det ble holdt slik en «Taksigelses Prædikken for

Høsten.» En ekte kristen burde naturlig nok vise seg i kirken alle disse dagene, om enn det naturlig nok ikke fungerte helt slik i praksis.

Ser vi på fortegnelsen over nattverdsgjester, ser det ut til at selve nattverdsgangen var den handlingen som tok aller mest tid for Hersleb utenom selve prekenen. Det gikk stort sett nattverdsgjester i kirken hele året gjennom, og i overkant av 4000 i snitt hvert år mellom 1801 og 1814. Av disse gikk de langt fleste til nattverd i Selbu kirke, det vil si vel 3500 i Selbu mot 500 i Tydal. Om enn der var jevnt med kommunikanter året gjennom, var der færrest midtvinters og under slåtten. Ser vi gjennom Herslebs ministerialbok for årene 1801-1814, ser det også ut til at der var flest nattverdsgjester i Tydal om våren, gjerne rundt mars når Hersleb dukket opp, mens der i Selbu var aller flest i søndagene etter påske og i overgangen mellom senhøst og tidlig vinter, i perioden mellom 17. og 21. søndag etter Trinitatis. Den 21. søndagen etter Trinitatis i 1801 var der så mange som 329 nattverdsgjester i Selbu kirke.

Sognebud

Hersleb reiste også i sognebud flere ganger i løpet av året, det vil si hjem til syke som ikke ellers klarte å komme seg til nattverd i kirken. Vanligvis reiste Hersleb i sognebud mellom 10-28 ganger i løpet av ett år, hvilket vil si at han i snitt hver tredje uke måtte reise rundt i sognet til de som påkalte ham. Om enn Hersleb noen ganger ser ut til å ha kunnet gjøre unna flere sognebud på en og samme dag, må de lange avstandene, det dårlige og ikke-eksisterende veinettet, samt det harde klimaet hvis sognebudet falt midtvinters, ha vært en påkjenning. Noen perioder var mer hektiske enn andre: Eksempelvis holdt Hersleb preken i Selbu både nyttårsdagen 1806 og den første søn-

En bondestue. Kanskje så det slik ut i de stuene Hersleb besøkte i sognebud. Kilde: Tidemand, Wikimedia commons.

dagen over nyttår. Imellom disse to prekenene var han dessuten to ganger i sognebud; den andre januar på Guldsæt og den fjerde på Koldsæt. Via sine sognebud må Hersleb ha blitt godt kjent med mange av sine sognebarn og sett de forholdene- og tidvis den store nøden- mange av dem bodde i.

Noen ganger ble Hersleb inkalt til sognebud fordi et av sognebarna lå for døden: Hersleb var for eksempel den 23. oktober i 1802 i sognebud på gården Stubbe, hvor han holdt nattverd for Peder Andersen Stubbe og konen hans. Den 20. Trinitatis ser vi imidlertid at han begravde den samme Andersen Stubbe på Selbu kirkegård. Peder var da 67 år gammel. Ifølge Herslebs opptegnelser ser vi også at flere enn én person gjerne velgte å gå til nattverd når Hersleb først dukket opp: Da Hersleb stilte til sognebud den 17. mars 1802, møtte hele fem personer frem til nattverd.

Dåp

Av andre kirkelige handlinger Hersleb utførte var naturlig nok barnedåpen blant den viktigste. I alt døpte Hersleb fra han tildtrådte i 1801 og til han gikk av i 1814 hele 1066 barn. I snitt ble det døpt mellom 70-90 barn hvert år: Toppåret var 1802, da ble det døpt i alt 100 barn, mens det laveste antallet var 44 døpte i 1813. De aller fleste dåpene skjedde i Selbu, mens de i Tydal var langt færre, gjerne bare et par stykker per år. I toppåret 1802 var der hele 15 døpte i Tydal.

I utgangspunktet skulle barn døpes i kirken før de var åtte dager gamle. Hvordan dette ble overholdt i praksis varierer rundt omkring i Norge, og det ser også ut til at tradisjonene varierte fra sted til sted; i noen lokaliteter ble spedbarna tatt med til kirken veldig tidlig, ja til og med samme dag som de var født, andre steder ventet man gjerne i et par uker, og dette ser ut til å ha vært sosialt akseptert. I Selbu ser det ut til at mange av de barna som ble døpt var et par uker gamle, mens situasjonen i Tydal var helt annerledes: Siden Hersleb kun var i Tydalen fire ganger i året, sier det seg selv at flere av de barna han døpte der var flere måneder gamle. Noen av disse barna var også hjemmedøpte, det vil si døpte og navngitte av familie eller venner av familien før de kom seg til kirken hvor presten, og i dette tilfelle Hersleb, stadfestet hjemmedåpen.

En annen av Herslebs kirkelige handlinger var introduksjonen av barselkvinnene i kirken. For Hersleb ser det ut til å ha vært et helt vanlig gjøremål om søndagene å introdusere barselkvinner. Dette vil si at han møtte den nyblivne moren i kirkedøren hvor han holdt en kort tale til henne før hun ble fulgt til sin vanlige plass i kirkebenken. Med tanke på at de fleste barna ble brakt ganske så hurtig til kirke etter fødselen mens kvinnene ventet i flere uker til «karantene-tiden» var over, sier det seg selv at de færreste mødre i tidligere tider var til stede under barnas dåp, så også i Selbu. I Tydal, derimot, ble mødrene som oftest introduserte samme dag som dåpen, og kunne der-

for være tilstede under selve den kirkelige handlingen.

Det ble født veldig få uekte barn i Selbu og Tydal, ja forsvinnende få selv på årsbasis: Stort sett ble det kun født et, to eller tre uekte barn per år. På det meste i perioden 1801-1814 ble der født fire uekte barn per år; dette skjedde i 1805 og i 1809: I «toppåret» 1802, ble det ikke brakt noen uekte barn til dåpen over hodet.

Konfirmasjon

Hersleb var også den som konfirmerte ungdommen, om enn han ikke sto for all konfirmasjonsundervisningen selv. Antallet konfirmanter i Selbu og Tydal var moderat. I perioden 1801-1814 lå det totale antallet konfirmanter på mellom 70 og 80 hvert år. Tallene kunne dog variere: I 1805 var det totale antallet på 85 konfirmanter, mens det for eksempel i 1803 bare var på 44. Antallet konfirmanter var naturlig nok minst i Tydal, nemlig på et sted mellom fem og femten hvert år. I årene 1807 og 1809 sto imidlertid ingen til konfirmasjon, mens det i toppåret 1810 ble konfirmert 26 tydølinger.

Kanskje så det også slik ut da Hersleb eller kirketjenerne kateketiserte for de unge. Kilde: Tidemand, Wikimedia commons.

Som oftest var de konfirmerte barna i Selbu og Tydal rundt 15-16 år gamle, men det hendte at noen var yngre, det vil si gjerne ned mot tretten eller fjorten år. Innimellom dukker det også opp nittenåringer i listene, og i 1810 var en av konfirmantene til og med 22 år. Antagelig hadde noen av disse litt eldre konfirmantene prøvd seg flere ganger, og måtte tåle skammen med å gå om igjen når de ikke kom gjennom nåløyet den første gangen.

I Selbu og Tydal, som andre steder, ser det ut til at konfirmantene har vært oppstilt i kirken etter rang. I alle fall listes konfirmantene etter rang i kirkeboken: Det er alltid barna til de rikeste innbyggerne som listes først, og guttene før jentene: I 1807 er det Carelus Nordbye, 15 år, som stiller først på linje, og i 1808 Hans Zejer Haarstad, 14 år. I 1811 listes Andreas Zejer (14 år) først av guttene, og Sara Zejer (15 år) først av jentene. I 1812 er det Herman Nordbye, 14 1/2 år som listes først. Disse var alle barn av den lille notabiliteten som fantes på stedet.

Det er «finnebarna» Hersleb fører inn til sist i konfirmasjonslistene: Under konfirmasjonen i Tydal på Maria bebudelsesdag listes tre «finnepiger» til slutt. Disse listes heller ikke med stedsnavn, men nevnes bare som «Lisbeth Nielsd. Finnepige, 15 Aar, Sophie Olsd, Finnep: 15 Aar og Lisbeth Thorchelsd, Finnep: 15 Aar.»

Vielser

Det Hersleb holdt færrest av var vielser. I snitt holdt Hersleb mellom 16 og 28 vielser hvert år, og vanligvis rett i overkant av tyve. I motsetning til Hersleb selv, som så mange andre i overklassen giftet seg hjemme, skjedde alle vielsene i prestegjeldet hans i kirken. De fleste ble som forventet holdt i Selbu, mens langt færre gikk for seg i Tydal. På det meste var det syv vielser i Tydal (i 1807), men ellers lå antallet stort sett på en tre-fire hvert år. I 1803 ble det kun viet et par i Tydal.

Hersleb førte også liste over når han lyste for de enkelte ekteparene: I alt skulle det lyses fra prekestolen tre ganger for hvert par, slik at de som eventuelt hadde noen motforestillinger mot den kommende ekteskapsinngåelsen kunne fremføre klagene sine. Ser man Herslebs antegnelser litt nøyere i kantene, ser det ut til at første gangs lysning skjedde en eller to uker før lysning nummer to. Lysning nummer tre kom så stort sett alltid en uke etter andregangslysningen, mens det faktiske bryllupet kunne vente litt lenger på seg: Det ble for eksempel lyst for tredje gang den 19. Trinitatis 1801 for «Finn» Anders Jonsen og «Finnepige» Anne Lisbeth Torchelsdatter. Anders og Anne Lisbeth ble imidlertid først gift søndag mellom jul og nyttår, og hovedgrunnen til dette er antagelig at disse to ble gift i Tydal, noe som betydde at de måtte vente den tiden det tok før presten kom til stedet. Men, også i Selbu kunne det gå lang tid mellom tredjegangs lysning og selve vielsen; spesielt populært var det visst, da som nå, å være sommerbrud.

Pynting av bruden før den store dagen. Kilde: Tidemand, Wikimedia commons.

Døden

Med unntak av nattverd og dåp var begravelser den kirkelige handlingen Hersleb hyppigst utførte. Med tanke på at tiden før 1814 var en vanskelig periode for nordmennen flest, med krig, uår og epidemier, var ikke dødstallene for Selbu uvant høyde: I snitt variete dødstallene i perioden 1801-1814 fra 39 til 124 døde per år. I det store og hele lå antallet døde for Selbu og Tydal i snitt på rundt 80 per år, og for hele perioden 1801-1814 døde der i alt 895 personer innenfor prestgjeldet. Således hadde perioden et slett ikke så dårlig fødselsoverskudd, nemlig hele 171 sjeler. I Tydal, hvor presten sjelden var, kunne det gå måneder mellom når de døde ble grav ned og den faktiske, kirkelige handlingen, kalt jordpåkastelse.

I det store og hele anga Hersleb sjelden dødsårsaken til sognebarna sine. Vi vet derfor ikke hva selbuene og tydølene døde av. Vi kan imidlertid formode at sognebarna hans døde av de samme sykdommene som i resten av landet, nemlig meslinger, kikhoste, gikt, brokk, feber og lignende. Flere døde nok også av underernæring, da vi vet at

selbuene som alle andre strevde med uår, fattigdom og nød. I sin oppsummering over kirkelige handlinger skrev imidlertid Hersleb en liten statistikk over det vi kan kalle «irregulære» dødsfall i prestegjeldet. Dersom statistikken hans er riktig, skjedde det svært få slike ekstraordinære ulykker i Sellbu og Tydal. Men, når slike først oppsto, ser det ut til at kulden var en av årsakene til at flest liv gikk tapt: Den 8. Trinitatis i 1801 gravlegges for eksempel mannen Jens Olsen Haave på 56 år, som «omkom paa sin Hiemreise fra Gulsaae Hytte, ved hastig paakommende Uveir paa Fieldet ved Stormoen, d: 21de Martii». Jens Haave ble først funnet atten uker senere. Flere av de som døde på fjellet var natrulig nok «finner», det vil si fjellsamer: I Tydal i 1807 ble der kastet jord på «Finnepigen Sidselle M: Mortensd: der frøs ihiel paa Thydals-Fieldene d: 10de October».

Vi skimter også Herslebs egne tragedier i kirkeboken: Den 18. August 1806 var prosten Wittrup på besøk i Selbu og kastet jord på Herslebs «Kiære Kone» Sirianna. Dog ble hun førti år og åtte måneder, mens to av de som ble jordpåkastet samtidig med henne var barn. Slik står innførselen i kirkeboken: «D: 18de Aug: 1 Kastet Jord paa (ved S: T: Her Provst Wittrup) min Kiære Kone Sirianna Herselb, fød Hagen, død d: 10de ejusd: gl: 40 Aar, 8 Maaneder. 2 K: J: p: Pigen Marite Gunnersd: Overvig, død d: 6te Aug: gl. 14 Aar. 3 K: J: paa Enken Marite ERichsd. Uglem, død d: 13 August, gl. 68 Aar, 4. K: J: p: Barnet Ole Povelsen Samstad, død d: 16de Aug: gl. 3 ½ Aar.»

Fattigomsorg

Allmuen måtte betale for seg i kirken på ymse vis. Ikke bare betalte sognebarna for giftemål, vielser, og lignende, men de betalte også inn ved kirkelige kollekter. Også bøter som ble utmålt for blant annet ufred i kirketiden kunne gå til kirken, og en god del av disse pengene ble utdelt til de fattige i sognet. Det var opp til Hersleb å holde oversikt over hvem som fikk hva.

Noen faste kollekter ble holdt hvert år, og formålet her var bestemt av staten. For eksempel ble det fast innsamlet penger til norske matroser i fangeskap i Algerie en til to ganger i året. Det samme var tilfellet med andre statlige og øremerkede saker som Døvstummes Institut i København, Slavekassen og Tugthuset. Noen ganger var ikke givergleden alt for stor: Herselb skrev blant annet at på almindelig bededag i 1803, så ble «Ombaaret Tavlen for Skolekassen, hvori dog Intet blev givet».

Mage av kollektpengene gikk derimot tilbake til sognebarna selv. Utbetalingene skjedde enten når noen absolutt trengte pengene, eller ved årets to hovedutbetalinger. Disse to hovedutbetalingene skjedde normalt sett om sommeren og rundt advent. Det variete hvor mye som ble utbetalt i disse hovedutdelingene, og summene lå ofte på mellom 20 og 30 riksdaler. Gjerne så mange som femti trengene kunne få utbetalt penger i disse hovedutdelinge-

ne.

Det var mangt og meget de innsamlede kirkepengene kunne gå til, i alle fall hvis vi går Herslebs opptegnelser i sømmene. En av de største mottagergruppene var imidlertid enker og eldre «Piger» som ikke lenger hadde pårørende som kunne fø på dem. Dessuten ble det gitt en god del penger til andre fattige og trengende, samt til de som trengte støtte til begravelsesutgifter. Også syke, sengeliggende og vanføre, og også tidvis såkalte «dumme», fikk jevnlig penger i disse utdelingene. Det samme gjorde de som hadde oppforstringsbarn: 5. Trinintais i 1805 fikk for eksemepel barnet Bersven Jonsen Stubbehougens forsørgere 2 Ort i oppfostringspenger. Noen ganger gikk pengene til mer ekstraordinære ting, som de syv riksdalene gitt i Tydal i 1801 til de «brandlidne» på gården Hilmoe. Andre fikk midler for å søke hjelp for sine sykdommer: 1. pinsedag 1804 fikk for eksempel den syke Ole Barosen utlevert 1 riksdaler for «at reise til Trondhiem at Søge Kuur.»

Kirkegjengere. Her et utvalg eldre damer. Kilde: Tidemand, Wikimedia commons.

Hersleb som nyhetsformidler

Kirkerommet fungerte også som en nyhetssentral. Ikke bare møttes sogneboerne der for å utveksle nytt med hverandre, men presten selv var en viktig person i denne henseende: Presten sto i nær kontakt med andre geistlige, og var faktisk også pålagt å opplyse allmuen om ting og tang som gikk for seg innenriks så vel som utenriks.

Hva fikk så sognebarna vite av Hersleb når de møtte i kirken? Noen ganger får vi vite helt eksplisitt hva Hersleb informerte om av saker. Blant annet fikk sognebarna vite nytt om kongelige: Den første advent i 1801 holdt eksempelvis Hersleb bønn for Kronprinsesse Marie Sophie, gemalinnen til den kommende Frederik VI av Danmark-Norge. I 1802 ble det dessuten også holdt takkebønn for «Deres Kongel: Høyhed Kronprinzessens Lykkelige Nedkomst med en Prinzesse,» Juliane Lovise, som dog døde som barn.

Det ble også holdt flere ekstraordinære kollekter til nødlidne andre steder, og

via disse fikk sognebarna vite om større hendelser både i Danmark og Norge: Det ble blant annet etter reskript holdt innsamling i Selbu til Nykirken i Bergen, og søndag septuagesima i 1805 ble det dessuten holdt pengeinnsamling til Grips beboere som mistet det meste av livsgrunnlaget sitt i den store stormen året før. I 1812 ble det også etter kongelig reskript av 31. juli samme år holdt pengeinnsamling til den brannlidne Frue-Kirke i København. Andre nyheter ble også formidlet fra prekestolen: Den tredje søndag i advent i 1811 ble det holdt takksigelse i anledning av at Norge hadde blitt bevilget et eget universitet!

En god del lover, vedtekter og regler ble også lest opp i kirken. Blant annet ble det lest opp et reskript om hvordan og hvorfor den store folketellingen i 1801 skulle avholdes. Den 23. Trinitatis i 1801 ble også forordningen om tiendevesenet fra 31. juli 1801 lest opp. I 1812 leste Hersleb dessuten opp Stattholderskapets skrivelse av 16. januar samme år samt *Forordningen angaaende Tienestfolk paa Landet* fra 1754.

Oppsummering- prestens rolle rundt 1800

Jacob Andreas Hersleb var sogneprest i Selbu og Tydal i over tyve år. Gjennom sin nitide føring av kirkeboka får vi et svært så detaljert bilde av hva en prest rundt 1800 hadde som geistlige plikter- og det er ikke rent få: Hersleb forrettet dåp, vielser og gravferd, og han prekte, konfirmerte, holdt nattverd og dro i sognebud. Han holdt dessuten regnskap over inkomne penger til kirken og redistribueringen av disse til nødlidne. Hersleb fungerte dessuten som nyhetsformilder for sognebarna sine ved å lese opp reskripter og forordninger. Få har nok betydd såpass mye for sognebarna sine som presten i tidligere tiders lokalsamfunn!

Litteratur:

Musum, Einar: *Verdalsboka; en bygdebok om Verdal. Gårds- og slektshistorie,* bind 3-5 3. Verdal: Verdal kommune, Bygdeboknemda, 1930.

Erlandsen, Andreas: *Biographiske Efterretninger om den Nordenfjeldske Geistlighed*. Christiania, 1846-60.

Møllenhus, Kristen Rolseth: *Selbu i fortid og nåtid,* bind 1. Selbu: Kommunen, 1972.

Tøsse, Sigvart. *Bygdebok for Tydal. Bygdehistoria fram til ca. 1900*, bind 1. Tydal: Tydal Kommune, 1987.

Om Herselb-familien, se: http://www.tuxen.info/hersleb.pdf

Kirkebøker:

Ministerialbok for Verdal (Stiklestad), MINI 723A03, 1781-1804.

Ministerialbok for Selbu, MINI 695A03, 1801-1815.

Kenneth Bratland:
Bokomtale – *En guide til Bergen anno 1765*

I september 2015 kom det ut en litt overraskende og spesiell bok: En guide til Bergen anno 1765. Boken er forfattet av historiker Bjørn-Arvid Bagge og religionshistoriker Gina Dahl. Dette er en svært underholdende reiseskildring og beskrivelse av Bergen i 1765. Boken er lettlest samtidig som den holder høyt faglig nivå. Bergen var i 1765 den største byen i Norge og den nest største byen i Danmark-Norge med sine 14-15.000 innbyggere. Det skjedde to sentrale ting dette året i Bergen. Det ene var det såkalte strileopprøret, senere kalt Strilekrigen, og det andre var opprettelsen av musikkselskapet Harmonien. I år (2015) har det også vært jubileum og markeringer både for Strilekrigen og for Harmonien.

Øl og vin

For en reisende var det besværlig å komme seg til Bergen i 1765. Der var få brukbare veier, og skulle en komme seg fra Oslo til Bergen over landeveien tok denne turen gjerne hele to uker på sommerstid. Det var faktisk raskere å reise til København sjøveien enn å komme seg til fots mellom øst og vest. For den reisende turist var det mye å oppleve og å se i Bergen, men akkurat som i dag visste bergenserne seg å ta betalt. Snylting av reisende forekom ikke rent sjelden. Man skulle nesten ikke tro at det var mangelvare på drikkevann i regnbyen Bergen, men det var det! Det var kun trygt å drikke vann fra noen få brønner i byen, og for reisende anbefaltes heller at man drakk øl og vin for å slukke tørsten. Øl, brennevin og vin var også det bergenserne selv helst drakk!

Innseilingen til Vågen med sjøtønnen fremst i bildet. Kilde: En guide til Bergen anno 1765. Eier: Bergen museum.

Soldater fra det Nordenfjeldske gevorbne infanteriregiment ble forlagt i Bergen etter strileopprøret i april i år. Denne tegningen viser imidlertid noen av soldatene fra det første Bergenhusiske nasjonal-regiment i 1763. Kilde: En guide til Bergen anno 1765. Eier: Wikimedia commons.

Kapitler

For en reisende til Bergen er det nyttig med informasjon. Som i andre gode reisehåndbøker, er stoffet delt inn i kapitler etter emner. Denne boken har ti fornøyelige og gjennomillustrerte kapitler. I tillegg har forfatterne forsynt boken med faktabokser. I kapitlene kan man lese om forberedelse og ankomst til byen, på kryss og tvers i Bergen by, om bergensernes egenart, handel, styre og stell, dagligliv blant høy og lav, geistlighet og lærdom, religiøst liv i praksis, liv og røre, musikk, teater og spill. I kapitlene kan en fordype seg i dagliglivet til bergenserne eller man kan lære noe om hvordan byen ble styrt av Stiftamtmannen og Magistraten. Hva er så Stiftamtmann og Magistrat? Disse med flere begrep blir selvsagt forklart i boken. Biskopen og presteskapet er også nøye beskrevet. De geistlige hadde flere funksjoner; blant annet var de med å ta seg av de fattige, eksempelvis via fattigkommisjonen.

Slakterne og handel

Matforsyningen i Bergen var viktig, og derfor var slakterne sentrale. Visste du forresten at slakterne i Bergen holdt til utenfor byen? De bodde nemlig i Skuteviken, og årsaken til dette var at byen da slapp unna den stanken og de urenslighetene kadavrene førte med seg. Men når kjøttet var ferdigbehandlet, solgte slakterne det i bykjernen. Foruten torget i Vågen bruktes enhver allmenning i Bergen som torgplass. På disse ble varene som kom fra landdistriktene rundt Bergen solgt.

Avis og drikking

1765 er også et merkeår for avisbransjen. Dette året fikk Bergen sin første avis: «Bergens Adresse-Contoirs Efterretninger». Etablereren av avisen var ingen ringere enn politimester Ole Bro-

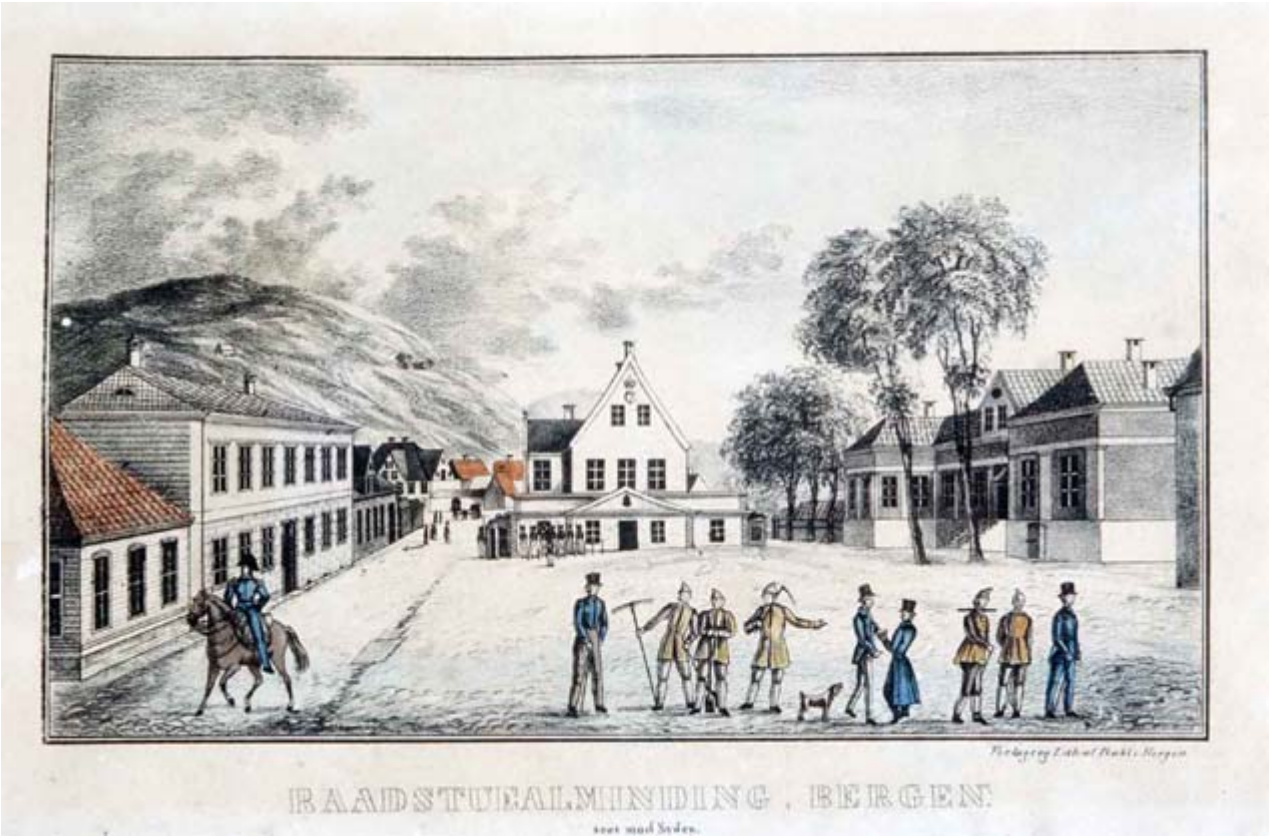

Noen av Bergens kriminelle på straffarbeid, nemlig slavene innsatt på Festningen. Disse ble utleid til å utføre oppgaver rundt om i byen. Her ryddes Rådstuplassen foran rådhuset. Kilde: En guide til Bergen anno 1765. Eier: Bergen museum.

se. Ved etableringen av avisen ble det lettere for bergenserne å holde seg orientert om hva som skjedde i byen. Men ikke alt kom med i avisen. En reisende i 1765 vil raskt se at et av Bergens hovedproblem var all drikkingen! Bergenserne drakk ofte og mye. I 1765 fantes over tretti ølstuer og seks vertshus i byen. Men dette kan også sees i sammenheng med det forurensede drikkevannet som var i Bergen i 1765.

Hvem er boken for?

Denne uvanlige reiseskildringen av Bergen i 1765 passer for flere grupper. For historikerne er det en flott presang som bidrar til å levendegjøre den bergenske historien. Også for slektsgranskerne er dette en flott bok. Gjennom boken får vi dessuten vite hvordan forfedrene våre levde og ikke minst samspillet mellom fattig og rik. For nordhordlendingene og strilene er dette en bok som beskriver samspillet mellom by og land, og som både bymann og stril kan være stolte av. En guidebok til Bergen anno 1765 er noe alle nysgjerrige og vitebegjærlige reisende bør unne seg. Da bør julepresangen være sikret!

God lesning!

Bjørn Davidsen:
Nordnæskager

Også i år skal «Magda Holm» bidra med en kakeoppskrift, men utfordringene blir større og større. For til denne oppskriften finnes det ingen instruks om hvordan de skal steikes. Men vi har gjort noen forsøk etter å ha:

Vispet 2 egg med 4 skjeer sukker og deretter «banket» inn 250 gram temperert smør, tilsatt ytterligere 4 skjeer sukker (+ 2 ekstra skjeer etter prøvesteiking) samt 500 gram hvetemel og 3 skjeer kremfløte. Dette ble arbeidet godt sammen med en hesteskoformet stålvisp.

Resultatet ble en feit smørdeig som ble satt på plate i ulike varianter: en flattrykt kule som sandnøtt, en som serinakake, en flattrykt plette, en kule og en litt flattrykt kule.

Platen ble satt midt i ovnen, forvarmet til 175 gr. C – og steikt videre på denne temperaturen.

Ingen av variantene fløt ut, slik at det er fritt valg av form. Den flattrykte pletten var ferdig steikt etter 15 minutter, de andre trengte vel 25 minutter.

«Bergensposten»s prøvekjøkken anbefaler kuler på størrelse med en eggeplomme som så trykkes litt ned ved hjelp av en gaffel (5x5 på platen). Steik ved 175 gr. C til de er gylne over det meste, men ikke brune.

Oppskriften er nok til vel halvannen plate (ca. 40 stk.)

De smaker så søtt som man vil ha dem, ellers som feite sandnøtter. De er neppe helsesame for skrotten i store mengder, men hva er det i julen?

Ha en velsmakende jul!

P.s

Prøvebakst ble oversendt redaksjonen i god tid før deadline.

D.s.

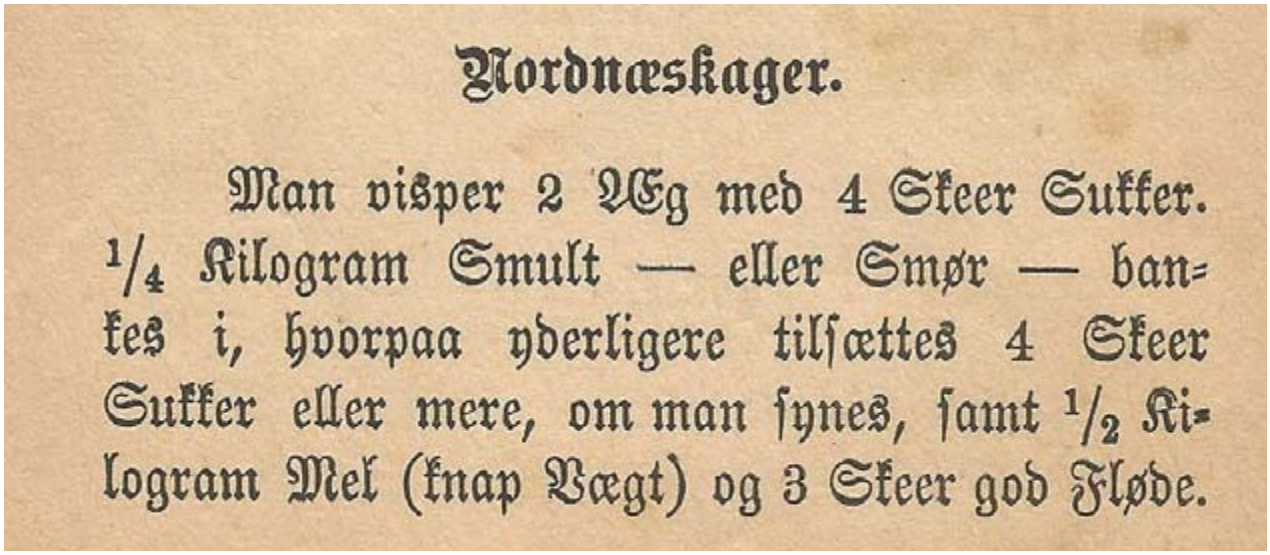

Nordnæskager.

Man visper 2 Æg med 4 Skeer Sukker. 1/4 Kilogram Smult — eller Smør — bankes i, hvorpaa yderligere tilsættes 4 Skeer Sukker eller mere, om man synes, samt 1/2 Kilogram Mel (knap Vægt) og 3 Skeer god Fløde.

Brannen i Bergen 15. januar 1916

Olaf Andreas Svanøe (1856-1944) var fotograf i Bergen fra rundt 1890. Han kalte seg landskapsfotograf, og reiste rundt både på Svalbard og på Vestlandet på jakt etter motiver han kunne bruke på postkort.

Arnfinn Næss skal ha stor takk fordi han har levert inn til oss en samling med Olaf A. Svanøes fotografier.

Den ene esken inneholdt en mengde fotografier tatt i brannruinene i Bergen i dagene like etter 15. januar 1916. Han formidler inntrykk av en by så ødelagt at det minner om det vi ser fra utbombede byer.

I januar 2016 er det hundre år siden den siste store Bergensbrannen, og i den forbindelse er det kommet bok, og det er laget utstillinger. Vårt lille bidrag er disse fotografiene fra Olaf A. Svanøe.

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no
Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

De siste utgavene i denne serien:

2/2007

3/2007

1/2008

2/2008

3/2008

1/2009

2/2009

3/2009

1/2010

2/2010

3/2010

1/2011

2/2011

3/2011

4/2011

1/2012

2/2012

3/2012

1/2013

2/2013

3/2013

1/2014

2/2014

3/2014

4/2014

1/2015

2/2015

3/2015

Lese Bergensposten på farten?: